

ÓZBEKISTAN RESPUBLIKASI JOQARI HÁM ORTA ARNAWLÍ
BILIMLENDIRIW MINISTRILIGI
AJINIYAZ ATÍNDAGÍ NÓKIS MÁMLEKETLIK PEDAGOGIKALÍQ
ÍNSTITÚTÍ

Qol jazba huquqında

UDK 37.0

5A110901– “Pedagogika teoriyası hám tariyxı” qánigeligi magistrantı
Tájimuratova Shaxnozaniń magistrlik akademiyalıq dárejesin alıw ushın
jazǵan

DISSERTACIYASI

Tema: «Shañaraqta bala tárbiyasına ata-analar qatnasınıń tásiiri»

Magistrant :

Ilimiy basshı:

Kafedra basshı:

Magistratura

bólimi basshı:

SH.Tájimuratova

p.i.k.doc. T.Saparbaev

p.i.k. doc. M.Pazilova

f.i.k.doc. A.Embergenov

Nókis-2021

**ÓZBEKSTAN RESPUBLIKASI JOQARI HÁM ORTA ARNAWLÍ
BILIMLENDIRIW MINISTRILIGI**

**ÁJINIYAZ ATÍNDAGÍ NÓKIS MÁMLEKETLIK PEDAGOGIKALÍQ
INSTITUTI**

Magsitratura bólimi

Magistrant: Tájimuratova Shaxnoza

Kafedra: Pedagogika

Ilimiy basshı: T. Saparbaev

Oqıw jılı: 2019-2021

Qaniygeligi: Pedagogika teoriyası

hám táriyxı

Magistrlik dissertaciya jumısına annotaciyası

Temanıń aktuallığı: Tema házirgi knde oǵada aktual mashqalalardan bolıp esaplanadı. Shańaraqlıq tarbiya degende ata-analardıń óz turmısları, turmıs tárizleri tiykarında bala shaxsında dunya qaras tiyqarlari, siyasiy, ádep-ikramlılıq, estetiqaqlıq hám basqa sotsial faktorlardı qalıplestiriw maqsetinde sistemalı, izbe-iz, ideyalıq hám ruwxıylıq tbsir kursetiw protsessi tsiniledi. Biraq, bunda jámiyetimiz rawajlanıwı munasabeti menen shańaraq, onıń bárshe turmıslıq basqışları keskin ózgerislerge ushırap atırǵanlıǵı hbm esten shıǵarmaslıq kerek.

Izertlengenlik dárejesi: Jumisti izertlewdiń ilimiy jańalıǵı shańaraqlarda bala tárbiyasına ata-analar qatnasiniń unamli u'lgilerin u'yreniw hám en jaydiriw

Izertlew oybekti: Qaraqalpaqstan Respublikası Nókis qalası shańaraqları

Izertlew predmeti: Shańaraqta bala tárbiyasına ata-analar qatnasi tásirin hár tárepleme izertlew,shig'is oyshillariniń shańaraq tárbiyasına baylanisli keltirgen

ko'rsetpelerin, sonday aq elimiz basshisiniń shańaraq tárbiyasi tuwrali ata-analar aldında qoyg'an waziypalardi basshiliqqa ala otirip ata-analardıń balalar aldında hár qanday juwapkershiliklerin u'yreniwden ibarat.

Izertlew maqseti: Magistirlik dissertaciyalıq jumisimizdiń maqseti shańaraqta bala tárbiyasına ata-analar qatnasiniń tásirin hár tárepleme u'yreniw, izertlew.

Izertlew waziypaları: Dissertaciyalıq jumistiń tiykarg'I waziypası shańaraqta bala tárbiyasına ata-analar qatnası tásiriniń pedagogikalıq áhimiyetin, shańaraqta ata-analardıń qatnas mádeniyatin sonday aq shańaraq tárbiyasında u'lgili ata-analar tájriybelerin izertlew.

Izertlewdiń ilimiy jańalıǵı hám teoriyalıq áhmiyeti: Jumistiń ámeliy áhimiyeti og'ada ullı. Ata-analar jumis sońında usinilg'an metodikalıq usinislardi, ko'rsetpelerdi ámelde qollansa álbette shańaraqta o'sirip atirg'an ul qizlariniń jańa O'zbekistanniń hu'rmetli prezidenti talaplarına say nawqiran jaslar bolip jetisiwine gu'man joq

Izertlewdiń gipotezası: Shańaraqta bala tárbiyasına ata-analar qatnası tásiyriniń pedagogikalıq áhmiyetin, shıǵıs oyshıllarınıń shańaraq haqqındaǵı pikirleri úyrenilse shańaraq haqqında xalıq pedagogikası dereklerinen paydalanılsa, tajriybeli shanaraqlardagi ata-analardin tajriybeleri uyrenilse albette shanaraqlardagi talim-tarbiyalıq jumislardin natiyjeli boliwi sozsiz.

Izertlewdiń metodologiyalıq tiykarları: Bilimlendiriw haqqındaǵı nızam Kadrlar tayarlaw milliy baǵdarlaması elimiz Prezidentiniń pármanları, pármayışları, joqarı hám orta arnawlı bilimlendiriw ministrligi qararları t.b.

Izertlew metodları : Baqlaw, gúrriń, anketa, tálim-tárbiya mekemeleri hújjetleri menen tanısıw.

Dissertaciya dúzilisi: Dissertaciya jumisimiz 80 bet, úsh bap, juwmaqlaw hám paydalanılǵan ádebiyatlar diziminen ibarat.

Annotation

Theme: "The role of parents in the upbringing of children in the family"

It is never forgotten that the attention to the education of young people is the attention to our own future, we all have to act in the same way. The training of mature personnel, whose age has reached perfection from all sides, is one of the most important issues of today's day. The future of each country can not be expressed without a country that serves the way of human creativity, intellectual and cultural development. It is for this reason that in the first place in all developed countries, the cultural and intellectual physicality of its citizens is focusing on the search for mental health and the use of nationally for its social benefit in it.

Degree of study of the subject. The term "pedagogical diagnostics" in the times of the former USSR was used in 50-60 years. It is introduced by A.S.Belkin in articles of different years. The names of pedagogical diagnostics are also mentioned in his reading Manual of 1979th year "pedagogical vulnerability of individuals". In 1987 "Pedagogical diagnostics in school" based on the history of A.I.Kuchetov in 1988 N.K.Goluben's work "diagnostics and pragnosis of the educational process" was published. In 1990th year in Tashkent K.Z.Zaripov's "pedagogical diagnostics in a serial system to increase the agility of students" Ekaterinburg in 1992 E.A.Mexailivch's doctoral work on the topic "the first rules of pedagogical diagnostics". Uzbek pedagogical scientists conducted a number of extensive didactic studies on the methods of ensuring the professional development of the teacher on the basis of pedagogical diagnostics. Among these studies, O.Musurmonova, B.Xodjaev, S.T.Turgunov, A. Nauruzbaev's by we can mention the research work. However, the difficulty of the methods of ensuring the professional development of the teacher on the basis of pedagogical diagnostics in these studies is that despite the fact that in the pedagogical and psychological sciences became an object of research, different sides of the put new tasks before the pedagogical science. Therefore, on the basis of the pedagogical diagnostics, the methods of ensuring the professional development of the teacher still became the subject of our master's thesis as an actual problem requiring research.

Research subject: schoolchildren

Subject of the study: methods of ensuring the professional development of the teacher on the basis of pedagogical diagnostics.

Purpose of the study: to determine the methods for ensuring the professional development of the teacher on the basis of pedagogical diagnostics and to develop methodological proposal.

Research objectives: to examine the pedagogical philosophic research relevant to the research problem and to prove the relevance of the topic from the scientific theory side.

- To indicate the content of pedagogical diagnostics
- To determine the location of the reading and teaching procedure pedagogical diagnostics
- Increasing all methods of pedagogical diagnostics
- To reveal all the functions and stages of pedagogical diagnostics
- Development of methods for ensuring the development of teacher's professionalism on the basis of pedagogical diagnostics.

Research hypothesis: on the basis of pedagogy, it shows that the methods of ensuring the professional development of the teacher are directly related to the following factors:

- On the basis of pedagogy , it shows that the methods of ensuring the professional development of the teacher's professionalism. Deep knowledge of the young psychophysical characteristics of children means the ability of an individual to become a better intermediate for survival and comprehensive development.

Research methods: analysis of pedagogical, psychological, philosophical scientific-method folk materials on the chosen problem. The study and generalization of pedagogical experiments, questionnaires, tests, mathematical statistical analysis of pedagogical disciplines. The methodological basis of the research the Constitution of the Republic of Uzbekistan, the president of the Republic of Uzbekistan Sh.M.Mirziyoyev's thoughts on education and training, the law of the Republic of Uzbekistan "On enlightenment", "National programme of training personnel".

Scientific innovations of the study: methods of ensuring the professional development of the teacher on the basis of pedagogical diagnostics to the

following to correctly understand the place of pedagogical diagnostics in the educational process.

The teacher's pedagogical diagnostics is connection with the correct use of methods and techniques.

Practical significance of the study : the study is enriched with theoretical knowledge on the use in the subjects "Rule and history of pedagogy", "Pedagogical diagnostics and Correction".

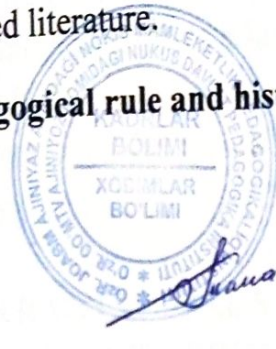
Testing of the studies: the experimental testin work was carried out in schools in Nukus city with the number 2-7-18, 32, 37.

Structure of the dissertation: introduction chapter 3 consists of 7 paragraphs, conclusion and used literature.

Specialty of pedagogical rule and history.

Master's degree

Head of science

Taijimuratova Sh

Taijimuratova Sh

T.Saparbaev
p.k.docent T.Saparbaev

Annotation

Theme: " The role of parents in the upbringing of children in the family"

It is never forgotten that the attention to the education of young people is the attention to our own future, we all have to act in the same way. The training of mature personnel, whose age has reached perfection from all sides, is one of the most important issues of today's day. The future of each country can not be expressed without a country that serves the way of human creativity, intellectual and cultural development. It is for this reason that in the first place in all developed countries, the cultural and intellectual physicality of its citizens is focusing on the search for mental health and the use of nationally for its social benefit in it.

Degree of study of the subject. The term "pedagogical diagnostics" in the times of the former USSR was used in 50-60 years. It is introduced by A.S.Belkin in articles of different years. The names of pedagogical diagnostics are also mentioned in his reading Manual of 1979th year "pedagogical vulnerability of individuals". In 1987 "Pedagogical diagnostics in school" based on the history of A.I.Kuchetov in 1988 N.K.Goluben's work "diagnostics and pragnosis of the educational process" was published. In 1990th year in Tashkent K.Z.Zaripov's "pedagogical diagnostics in a serial system to increase the agility of students" Ekaterinburg in 1992 E.A.Mexailivch's doctoral work on the topic "the first rules of pedagogical diagnostics". Uzbek pedagogical scientists conducted a number of extensive didactic studies on the methods of ensuring the professional development of the teacher on the basis of pedagogical diagnostics. Among these studies, O.Musurmonova, B.Xodjaev, S.T.Turgunov, A. Nauruzbaev's by we can mention the research work. However, the difficulty of the methods of ensuring the professional development of the teacher on the basis of pedagogical diagnostics in these studies is that despite the fact that in the pedagogical and psychological sciences became an object of research, different sides of the put new tasks before the pedagogical science. Therefore, on the basis of the pedagogical diagnostics, the methods of ensuring the professional development of the teacher still became the subject of our master's thesis as an actual problem requiring research.

Research subject: schoolchildren

Subject of the study: methods of ensuring the professional development of the teacher on the basis of pedagogical diagnostics.

Purpose of the study: to determine the methods for ensuring the professional development of the teacher on the basis of pedagogical diagnostics and to develop methodological proposal.

Research objectives: to examine the pedagogical philosophic research relevant to the research problem and to prove the relevance of the topic from the scientific theory side.

- To indicate the content of pedagogical diagnostics
- To determine the location of the reading and teaching procedure pedagogical diagnostics
- Increasing all methods of pedagogical diagnostics
- To reveal all the functions and stages of pedagogical diagnostics
- Development of methods for ensuring the development of teacher's professionalism on the basis of pedagogical diagnostics.

Research hypothesis: on the basis of pedagogy, it shows that the methods of ensuring the professional development of the teacher are directly related to the following factors:

- On the basis of pedagogy, it shows that the methods of ensuring the professional development of the teacher's professionalism. Deep knowledge of the young psychophysical characteristics of children means the ability of an individual to become a better intermediate for survival and comprehensive development.

Research methods: analysis of pedagogical, psychological, philosophical scientific-method folk materials on the chosen problem. The study and generalization of pedagogical experiments, questionnaires, tests, mathematical statistical analysis of pedagogical disciplines. The methodological basis of the research the Constitution of the Republic of Uzbekistan, the president of the Republic of Uzbekistan Sh.M.Mirziyoyev's thoughts on education and training, the law of the Republic of Uzbekistan "On enlightenment", "National program of training personnel".

Scientific innovations of the study: methods of ensuring the professional development of the teacher on the basis of pedagogical diagnostics to the

following to correctly understand the place of pedagogical diagnostics in the educational process.

The teacher's pedagogical diagnostics is connection with the correct use of methods and techniques.

Practical significance of the study : the study is enriched with theoretical knowledge on the use in the subjects "Rule and history of pedagogy", "Pedagogical diagnostics and Correction".

Testing of the studies: the experimental testin work was carried out in schools in Nukus city with the number 2-7-18, 32, 37.

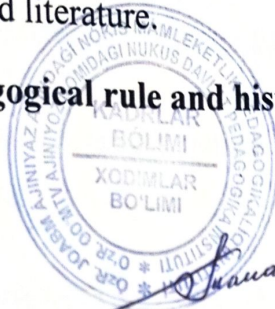
Structure of the dissertation: introduction chapter 3 consists of 7 paragraphs, conclusion and used literature.

Specialty of pedagogical rule and history.

Tajimuratova Sh

Master's degree

Head of science

p.k.docent T.Saparbaev

MAZMUNL

KIRISIW	3
I.BAP SHAÑARAQTA BALA TÁRBIYASINA ATA-ANALAR QATNASI TÁSIRINIŇ PEDAGOGIKALIQ ÁHIMIYETÍ	
1.1 Shañaraqta bala tárbiyasına ata-analar qatnasınıń tásiri haqqında túsiniq.....	7
1.2 Shıǵıs oyshılları shañaraqtaǵı bala tárbiyası haqqında.....	13
1.3 Shañaraqta ata-analar úlǵısınıń balalar tárbiyasına tásiri.....	26
I-bap boyınsha juwmaq.....	34
II.BAP ATA-ANALARDIŇ SHAÑARAQ AǴZALARI ARASINDA QARIM-QATNAS MÁDENIYATI	
2.1 Ata-analardıń shañaraq aǵzalari arasında qarım-qatnas mádeniyatı haqqında túsiniq.....	35
2.2 Ata-analardıń shañaraq aǵzalari arasında qarım-qatnas mádeniyatınıń xalıq pedagogikasında sáwleleniw.....	43
2.3 Shañaraqta ata-analardıń óz-ara qatnas mádeniyatınıń ayırım mashqalaları.....	58
II bap boyınsha juwmaq.....	62
III. BAP SHAÑARAQTA BALA TÁRBIYASINA ATA-ANALAR QATNASLARI BOYINSHA TÁJIRIYBELER.	
3.1 Shañaraqta bala tárbiyasında ata-analar qatnaslari boyınsha tájriybelerdi u'yreniwdiń áhimiyeti.....	62
3.2 Shañaraqta bala tárbiyasında ata-analar qatnaslari boyınsha tájriybelerinen paydalanıw mu'mkinshilikleri.....	67
III bap boyınsha juwmaq.....	76
JUWMAQ	76
PAYDALANǴAN ÁDEBIYATLAR DIZIMI	79

35

**ÓZBEKSTAN RESPUBLIKASI JOQARI HÁM ORTA ARNAWLÍ
BILIMLENDIRIW MINISTRILIGI
ÁJINIYAZ ATÍNDAGÍ NÓKIS MÁMLEKETLIK PEDAGOGIKALÍQ
INSTITUTI**

Magsitratura bólimi

Kafedra: Pedagogika

Oqıw jılı: 2019-2021

Magistrant: Tájimuratova Shaxnoza

Ilimiy basshı: T. Saparbaev

Qaniygeligi: Pedagogika teoriyası

hám táriyxı

Magistrlik dissertaciya jumısına annotaciyası

Temanıń aktuallıǵı: Tema házirgi knde oǵada aktual mashqalalardan bolıp esaplanadı. Shańaraqlıq tarbiya degende ata-analardıń óz turmısları, turmıs tárizleri tiykarında bala shaxsında dunya qaras tiyqarları, siyasiy, ádep-ikramlılıq, estetiqaqlıq hám basqa sotsial faktorlardı qalıplestiriw maqsetinde sistemalı, izbe-iz, ideyalıq hám ruwxıyılıq tbsir kursetiw protsessi tsiniledi. Biraq, bunda jámiyetimiz rawajlanıwı munasabeti menen shańaraq, onıń bárshe turmıslıq basqışları keskin ózgerislerge ushırap atırǵanlıǵı hbm esten shıǵarmaslıq kerek.

Izertlengenlik dárejesi: Jumisti izertlewdiń ilimiy jańalıǵı shańaraqlarda bala tárbiyasına ata-analar qatnasiniń unamli u'lgilerin u'yreniw hám en jaydiriw

Izertlew oybekti: Qaraqalpaqstan Respublikasi Nókis qalası shańaraqlari

Izertlew predmeti: Shańaraqta bala tárbiyasına ata-analar qatnasi tásin hár tárepleme izertlew,shig'is oyshillarińın shańaraq tárbiyasına baylanisli keltirgen

ko'rsetpelerin, sonday aq elimiz basshisiniñ shañaraq tárbiyasi tuwrali ata-analar aldinda qoyg'an waziypalardi basshiliqqa ala otirip ata-analardıñ balalar aldinda hár qanday juwapkershiliklerin u'yreniwden ibarat.

Izertlew maqseti: Magistirlik dissertaciyalıq jumisimizdiñ maqseti shañaraqta bala tárbiyasına ata-analar qatnasiniñ tásirin hár tárepleme u'yreniw, izertlew.

Izertlew waziypaları: Dissertaciyalıq jumistiñ tiykarg'I waziypası shañaraqta bala tárbiyasına ata-analar qatnası tásiriniñ pedagogikalıq áhmiyetin, shañaraqta ata-analardıñ qatnas mádeniyatin sonday aq shañaraq tárbiyasında u'lgili ata-analar tájriybelerin izertlew.

Izertlewdiñ ilimiy jañalıǵı hám teoriyalıq áhmiyeti: Jumistiñ ámeliy áhmiyeti og'ada ullı. Ata-analar jumis soñında usinilg'an metodikalıq usinislardi, ko'rsetpelerdi ámelde qollansa álbette shañaraqta o'sirip atirg'an ul qizlariniñ jaña O'zbekistanniñ hu'rmetli prezidenti talaplarına say nawqiran jaslar bolip jetisiwine gu'man joq

Izertlewdiñ gipotezası: Shañaraqta bala tárbiyasına ata-analar qatnası tásiyriniñ pedagogikalıq áhmiyetin, shıǵıs oyshıllarınıñ shañaraq haqqındaǵı pikirleri úyrenilse shañaraq haqqında xalıq pedagogikası dereklerinen paydalanılsa, tajriybeli shanaraqlardagi ata-analardin tajriybeleri uyrenilse albette shanaraqlardagi talim-tarbiyalıq jumislardin natiyjeli boliwi sozsiz.

Izertlewdiñ metodologiyalıq tiykarları: Bilimlendiriw haqqındaǵı nızam Kadrlar tayarlaw milliy baǵdarlaması elimiz Prezidentiniñ pármanları, pármayışları, joqarı hám orta arnawlı bilimlendiriw ministrliǵı qararları t.b.

Izertlew metodları : Baqlaw, gúrriñ, anketa, talim-tárbiya mekemeleri hújjetleri menen tanısıw.

Dissertaciya dúzilisi: Dissertaciya jumisımız 80 bet, úsh bap, juwmaqlaw hám paydalanılǵan ádebiyatlar diziminen ibarat.

Juwmaq: Jámiyettiń aqılıy jaqtan jetiliskeń, bđjer-ıkramlılıq jaqtan pbk, fizikalıq jaqtan kshli, ruwxıy jaqtan bay bwladlardı kuplep jetilistiriw tbreptarı. Bunday bwladlar manawiy-ádep-ıkramlılıq jaqtan shańaraqlarda ǵana tárbiyalanadı. Sonıń ushında shańaraqtı rawajlandırıw, onı hár tárepleme bekkemlew ushın islengen barlıq háreketler jas óspirimler tárbiyası menen oǵada tıǵız baylanıslı bolıp esaplanadı. Hár qanday jámiyette ullı mámlekettiń dúziliwi, bekkemleniwi jaslardıń qanday bolıwına, olardıń qanday tárbiya alıwına baylanıslı. Demek bul ádiwli isti ámelge asırıwdı shańaraqtıń, ata-ananıń roli oǵada ullı

Ilimiy basshr:

Magistrant:

T.Saparbaev

Sh.Tájimuratova

KIRISIW.

Temanıń aktualıǵı: Tema házirgi kúnde oǵada aktual mashqalalardan bolıp esaplanadı. Shańaraqlıq tárbiya degende ata-analardıń óz turmısları, turmıs tárizleri tiyqarında bala shaxsında dúnya qaras tiyqarları, siyasiy, ádep-ıkramlılıq, estetiqaqlıq hám basqa sotsial faktorlardı qalıplestiriw maqsetinde sistemalı, izbe-iz, ideyalıq hám ruwxıyqlıq tásir kórsetiw protsessi túsiniledi. Biraq, bunda jámiyetimiz rawajlanıwı múnásibeti menen shańaraq, onıń bárshe turmıslıq basqışları keskin ózgerislerge ushırap atırǵanlıǵı hám esten shıǵarmaslıq kerek. Milletlerdiń tariyxıy, milliy hám regional ózgesheliklerin esapqa alǵan halda shańaraqlar rawajlanıwı ulıwma hám menshilik rawajlanıwlar tiyqarında shańaraqlıq tárbiyanı maqsetke muwapıq jaqsılaw tiyis. Bul mámleketimizdiń shańaraqta jas áwladtı hár tárepleme qamal taptırıw protsessine qaratılǵan ilimiy hám ámeliy usınıslarınan biri bolıp esaplanadı.

Sońǵı jıllardagı tálim-tárbiya sistemasındaǵı ózgerisler, qayta qurıwlar shańaraq tárbiyasında óziniń belgili tásirlerin tiygizedi. Ata-ana hám balalar arasındaǵı qatnaslarǵa da oǵada kúshli talaplardı payda etti. Ata-ana hám shańaraqtaǵı balalr ortasındaǵı qatnaslar geybir shańaraqlarda óziniń jaqsı nátiyjelerin berse, al geybir shańaraqlarda jaqsı nátiyjeler bermey atırǵanlıqları bárshege málim. Bul mäseleni durıs jolǵa salıw tek adamlardıń manaviy túsiniqlerin keńeytiw arqalı sheshiw múmkin. Shańaraq, bul jámiyettiń bir bólegi esaplanadı, bunda insan dúnyaǵa keledi. Bul kóz-qarastan qaraǵanıımızda shańaraq insaniyattıń úzliksiz násilin dawam ettiriwshi xızmetin

atqaradı. Bunnan kelip shıǵıp shańaraq eki túrli jámiyetlik wazıypanı atqaradı: Dúnyaǵa perzentlerdi keltiriw hám olardı jámiyet talabı dárejesinde tárbiyalaw. Hár qanday tárbiyalıq islerdiń dáslepki basqışları shańaraqtan baslanǵanlıqtan, shańaraq tárbiyasına jámiyetshilik oǵada kúshli itibar bólip kiyatır. Bala tuwılǵan kúninen baslap shańaraq tárbiyasında boladı. Sol shańaraqqa tán bolǵan qádiriyatlar, úwirip-ádetler, dásútúrler balanı hár tárepleme qalıplestiredi. Balalar shańaraq mektebi arqalı jámiyet talapların ańlap túsinedi. Ata-ananıń perzentleri aldındaǵı wazıypaları, ózleriniń moynındaǵı qarızları, parızları bar. Olar: Balalarǵa jaqsı at qoyıw, jaqsı muǵallım qoldına tapsırıw, sawatlı etiw, ilimli etiw, kásip-óner úyretiw, basın ekew etiw hám úyli-jaylı etiw- dep ata-analarǵa ata-babalarımızdan kiyatırǵan bir ájayıp parızlı wazıypanı esletip qoydı. Haqıyqatında da hár bir insannıń ómiriniń dawamshısı, erteńgi kúngi miyrasxorı, qartayǵanda asırıp, saqlap awzına as salatuǵın adamı esaplanatuǵın óz perzentlerin qatarınan kem etpey tárbiyalaw ata-ananıń ádiwli wazıypası bolıp esaplanadı. Bul ullı waqıttı ámelge asırıwda ata-ana óz wazıypaların durıs túsiniw óz aldılarına maqsetlerin durıs belgilep alıwları tiyis. O'z gezeginde hár bir ata-ananıń ómiriniń jalǵası esaplanatuǵın perzentleride ata-anaların júdá joqarı húrmet etip, olardıń qádir qımbatlarına jete biliwleri kerek boladı. Ata-ananıń óz balaların qalay tárbiyalap atırǵanlıqları, al balalarınıń ata-analardı qalay húrmet etip, olardan qanday dárejede tárbiya alıp atırǵanlıqları olar arasında kúndelikli turmista bolıp atırǵan qarım-qatnaslarınan anıq sáwlelenedi. Ata-ana hám balalar arasındaǵı qatnaslar qanshelli pedagogıqalıq talaplarǵa tolıq juwap berse

shańaraqta bala tárbiyası durıs alıp barıladı, shańaraqta awızbirshilik, bereket normal halatta bolıwı sózsiz. Ata-ana hám bala qatnaslarınń pedagogıalıq táreplerin elede ayqınlastırıw, izertlew maqsetinde biz magistirlik disseertaciya jumısı temasin «Shańaraqta ata-ana hám bala qatnaslarınń tárbiya islerine tásiiri»-dep alǵanbız. Jumısı talap dárejesinde orınlaw ushın temaǵa baylanıslı bolǵan bir neshe ádebiyatlar menen tanıstıq, birneshe shańaraqlardaǵı ata-ana hám bala qatnasların u'yrendik.

Jumıstıń maqseti: Magistirlik dissertaciyalıq jumisimizdiń maqseti shańaraqta bala tárbiyasına ata-analar qatnasınıń tásin hár tárepleme u'yreniw, izertlew.

Jumıstıń aldına qoyǵan wazıypaları: Dissertaciyalıq jumistıń tiykarg'I wazıypası shańaraqta bala tárbiyasına ata-analar qatnası tásininiń pedagogikalıq áhmiyetin, shańaraqta ata-analardıń qatnas mádeniyatin sonday aq shańaraq tárbiyasında u'lgili ata-analar tájriybelerin izertlew.

İzertlew jumısınıń obekti: Qaraqalpaqstan Respublikası No'kis qalası shańaraqları.

İzertlew predmeti: Shańaraqta bala tárbiyasına ata-analar qatnası tásin hár tárepleme izertlew, shıǵıs oyshıllarınıń shańaraq tárbiyasına baylanisli keltirgen ko'rsetpelerin, sonday aq elimiz basshisiniń shańaraq tárbiyası tuwralı ata-analar aldında qoyǵ'an wazıypalardı basshiliqqa ala otirip ata-analardıń balalar aldında hár qanday juwapkershiliklerin u'yreniwden ibarat.

İzertlew jumısımızdıń gipotezası: Shańaraqta bala tárbiyasına ata-analar qatnası tásiyiniń pedagogikalıq áhmiyetin, shıǵıs oyshıllarınıń shańaraq haqqındaǵı pikirleri úyrenilse shańaraq haqqında xalıq pedagogıkası dereklerinen paydalanılsa, tájriybeli shańaraqlardaǵı ata-analardıń tájriybeleri

úyrenilse álbette shańaraqlardaǵı tálim-tárbiyalıq jumislardıń nátiyjeli bolıwı sózsiz.

İzertlew metodları: Baqlaw, gúrriń, anketa, test t.b

İlimiy jumısımızdıń metodologiyalıq tiyqarları: «Bilimlendiriw haqqındaǵı nızam», «qadrlar tayarlaw milliy baǵdarlaması», elimiz Prezidentiniń pármanları, pármayışları, joqarı hám orta arnawlı bilimlendiriw ministrliǵı qararları t.b.

İzertlew jumısımızdıń ilimiy jańalıǵı: Jumisti izertlewdiń ilimiy jańalıǵı shańaraqlarda bala tárbiyasına ata-analar qatnasiniń unamli u'lgilerin u'yreniw hám en jaydiriw.

İzertlew nátiyjeleriniń ámeliy áhmiyeti: Jumistiń ámeliy áhmiyeti og'ada ulli. Ata-analar jumis sońında usinilg'an metodikalıq usinislardi, ko'rsetpelerdi ámelde qollansa álbette shańaraqta o'sirip atirg'an ul qizlariniń jańa O'zbekistanniń hu'rmetli prezidenti talaplarına say nawqiran jaslar bolip jetisiwine gu'man joq.

Jumistiń dúzilisi: Kirisiw 3 Bap juwmaq, paydalang'an ádebiyatlar diziminen ibarat.

I.BAP SHAÑARAQTA BALA TÁRBIYASINA ATA-ANALAR QATNASI TÁSIRINIŇ PEDAGOGIKALIQ ÁHIMIYETÍ.

1.1 Shañaraqta bala tárbiyasına ata-analar qatnasınıń tásiri haqqında túsiniń.

Shañaraqta ákeni qádirdan áke, al ananı bolsa mehriban ana dep ataymız. Sebebi hár-bir insan ushın ákedey ullı, qádirdan, anaday mehriban, jaqın adam bolmasa kerek. Ata-analar ullı adamlar esaplanadı, olar perzentlerdi dúnyaǵa keltirip, kózdiń qarashıǵında abaylap-asırap ósirip ǵana qoymastan, barlıq waqıtta quyash yańlı turmısımızǵa nur shashıp turadı, keleshekke baratırǵan jolımızdı aydın etitip turadı. Sonıń ushında eń jaqsı sóz, teńewler, jaqsı qosıqlar, muzıqalar usı ullı adamlarǵa arnaladı. Xalıq awızeki dóretpeleriniń qaysı janırın alsaqta ata-ananıń qádir-qımbatın sóz etedi. Shañaraqta ul, qızlar tárbiyasında ata-ananıń kúshindey kúsh, tásiyrindey tásir bolıwı múmkin emes. Balalar shañaraqta ata-analarǵa qarap ósedı, qalıpleseı. Xalqımız bul háqqında eki awız sóz benen dál túsindiredi.

Ataǵa qarap ul óser,

Anaǵa qarap qız óser.

dep ata-anaǵa qarap ul qızlardıń qamalǵa keletuǵınlıǵın uqtırıp qoyadı. Ul qızlarınıń itibarlı insanlar bolıp jetilisiwin ata-analar jaqsı kóredi, bar kúsh jigerin usı maqsetleriniń orınlanıwına jumsaydı. Bul haqqında xalıq arasında mınaday pikirler bar.

Ul-qız jaqsı bolsa,

Ata-ana quwanar,

Dana bolsa, el-jurt quwanar.

Shañaraqta ata-ana hám balalar ortasındaǵı qarım-qatnaslar insaniyлық pazyyletler tiyqarında bolıwları tiyis, ilajı bolǵanısha ata-ananıń húrmetin ornına qoyıwǵa háreket etiw kerek, olardıń raxmetlerin, pátiyaların alıwǵa háreket etiw tiyis. Bul haqqında da xalıq bılay dep keltiredi:

Ata kewlin qabartqan,

Elishinde xor bolar.

Ana kewlin qabartqan,

Tislem nangá zar bolar,

-degen pikirler óle-ólgenińshe ata-ananı sıylaw, húrmet etiw kerekligin násiyatlaydı. Usı sıyaqlı hikmetlerdiń hár birinde turmıslıq haqıyqatlıq, Ullı adamgershilikler sáwlelenip turadı. Ata-ananı sheksiz ulıǵlawshı, olardıń nuranıy júzlerin maqtanış etetuǵın ájayıp dastanlar, naqıl-maqallar, termeler, tolǵawlar, ańızlar oǵada kóp.

Shañaraqtaǵı barlıq adamlardıń óz-ara qarım-qatnasları talap dárejesinde bolsa ol jerde húrmet-izzet ómir súredi. Bul awızbirshilikti támiyinlewde ata-analar shañaraq aǵzaların (balalardıń, qızlardıń, kelinlerdiń) wazıypaların belgilep, olardıń ata-ana kórsetpeleri tiyqarında is alıp barıwın támiyinlewleri tiyis. Hámme waqıt shañaraqtaǵı ul-qızlar ata-ananıń raxmetlerine sazawar bolıwǵa tırısıwları tiyis. Ata-analarımız biziń tek ǵana dúnyaǵa keliwimizge sebepshi bolıp qalmastan, mın mashqalalar shegip bizdi ósirdi, bawırına basıp álpeshledi, jılaǵan waqıtlarımızda jubatıw ushın bar kúshlerin sarp etti. Awırıp qalǵanımızda shır-pır bolıp aylanıp júrdi, dúzelip ketiwimiz ushın barlıq ilajlardı orınladı, jeytuǵın, ishetuǵın, kiyetuǵın nárseler menen támiyinledi.

Oqıttı, tárbıyaladı, shańaraqlı, úyli-jaylı etti. Adamǵa qayırılı is islegen qálegen adamǵa húrmetimizdi ayamawımız, tiyis degen menen ata-ananıń ornı oǵada girewli ekenin umıtpawımız tiyis. Balalarımızdıń bizdi húrmet etiwın tileytuǵın bolsaq, dáslep ata-ananı húrmet etiwimiz kerek boladı.

Demek ata-ananǵa ne isleseń erteńgi kúni balalarımızdan sol nárselerdiń qaytatuǵının umıtpawımız kerek. Ata-analar menen bolatuǵın múnásebetlerdiń qádeleri nelerden ibarat? deseńiz mınalardıń itibar berin.

Birinshi: Ata-ananǵa barqulla húrmet kórsetiw kerek.

Ekinshi: Olar ushın bar baylıqtı, mal-dúnyanı ayamaw kerek.

U'shinshi: Ata-ananǵa olardıń húrmetin orınlaǵanıńdı hesh waqıt yadına salma.

Tórtinshi: Olardıń gázeplenbe.

Besinshi: Ata-ananıń birinshi shaqırıwında-aq tezden jetip kel.

Altınshi: Ata hám ana menen sóyleskende betin, murnıńdı jıyırmay sóyles.

Jetinshi: Ata-ananıń barlıq tileklerin orınla.

Segizinshi: Ata hám ana menen sóyleskende hesh waqıt dawısıńdı kóterme.

Toǵızınshi: Ata-ananıń ruxsatsız sayaxatqa shıqpa.

Onınshi: Barqulla ata-ananı quwanışqa bólewge háreket et.

On birinshi: Ata-ananı muxaddes dep bil, sebebi barlıq gózzallıq sebepshis solar.

Ulli adamlardıń pikirlerine qaraǵanda kóziniń tirisinde ata-ananıń kewlin tabıw kerek. O'lgennnen keyin qábirin zıyarat etip turıw bir jaǵınan insanıylıq parız bolsa, ekinshi jaǵınan perzentlik qarız bolıp esaplanadı. Balalar ata-ananı húrmet etiwı, olardıń aytqanınan shıqpawı, shańaraqtaǵı adamlar arasında qatnaslardıń qanday nátiyje beriwı shańaraqtaǵı ata-analardıń balalar menen bolǵan qatnaslarına baylanıslı boladı. Bul qatnaslarda ata-analar hámme waqıt balalarǵa úlgi bolıwları tiyis. Balalarǵa tárbiyalıq tásiyir kórsetiwde úlgi hám órnektiń kúshindey tásiyir kórsetiw múmkin emes. U'lgı balalardıń balalar is-háreketin, qatnasların belgili tiyqarda tártiplestiredi. Al jeke úlgi tárbiya alıw sıpatında ósip kiyatırǵan jas áwladtıń sanasın hám minez-qulıq normalarına tikkeley tásir jasaytuǵın úlken jasaǵı adamlardıń is-háreketleri, olardıń xızmetleriniń jıyındısı bolıp esaplanadı. Balalarǵa kórsetilgen úlgiler ilajı bolǵanınsha olar sezbegen halatta brolıwı tiyis. Balalardıń bir ózgesheligi úlkenler bolǵan qatnaslarda ózlerin jaqsı tárepinen kórsetip, maqtawǵa sazawar bolıwdı qáleydi.

Shańaraqlıq tárbiya degende ata-analardıń óz turmısları, turmıs tárizleri tiyqarında bala shaxsında dúnya qaras tiyqarları, siyasiy, ádep-ikramlılıq, estetiqaqlıq hám basqa sotsial faktorlardı qalıplestiriw maqsetinde sistemalı, izbez, ideyalıq hám ruwxıylıq tásir kórsetiw protsessi túsiniledi. Biraq, bunda jámiyetimiz rawajlanıwı múnásibeti menen shańaraq, onıń bárshe turmıslıq basqıshları keskin ózgerislerge ushırap atırǵanlıǵı hám esten shıǵarmaslıq kerek. Milletlerdiń tariyxıy, milliy hám regional ózgesheliklerin esapqa alǵan halda shańaraqlar rawajlanıwı ulıwma hám menshilik rawajlanıwlar tiyqarında

shańaraqlıq tárbiyanı maqsetke muwapıq jaqsılaw tiyis. Bul mámleketimizdiń shańaraqta jas áwladtı hár tárepleme qamal taptırıw protsessine qaratılǵan ilimiy hám ámeliy usınıslarınan biri. Házirgi zaman rawajlanıwı hár bir shaxstan waqıyalıqtı tuwrı túsinıwdı, juwmaq shıǵarıwdı, ádep-ikramlılıq páklikti hám sezimlik- nervlıq shıdamlılıqtı, jámiyetimiz turmısınıń bárshe salalarında bekkem hám aktiv bolıwın talap etpekte. Málimki, shaxstıń bunday sotsial, emotsional, minez-qulıq hám basqa sıpatlarına shańaraq tiyqar saladı, qalıplestiredi hám kamal taptıradı.

Keleshegimizdiń qanday bolıwın házirgi kúnde bir tárbiyalanıp atırǵan jaslarǵa baylanıslı. Bunday úlken wazıypanı ámelge asırıwshı, materiallıq hám ruwxıylıq baylıqlardı dóretiwshi tiyqar shańaraq. Shańaraq jámiyettiń baslawısh sotsial buwını sıpatında quramalı sostavqa iye bolıp, ol óz xızmetinde shańaraq aǵzalarınıń iqtıyajı hám uqıplılıǵı, túrli xızmetiniń maqset hám wazıypaların ǵana emes, bálki tárbiyalıq xızmetin hám sáwlelendiredi. Onıń quramalı hám kóp qırılı xızmetiniń turmıslıǵı eki tárepleme.

-Birinshiden, jámiyettiń kishi bir bólegi sotsial ózgerislerin óte sezgirlik penen ilǵap alatuǵın, ózinde sáwlelendiretuǵın belgi. Soǵan tiyqarlanıp shańaraqlıq tárbiyanı sotsial tárbiyanıń tiyqarǵı bóleklerinen biri dep esaplaw tiyis.

-Ekinshiden, shańaraq quramalı hám kóp qırılı xızmeti onıń wazıypaları hám dúzilisine, sotsial xızmetlerine, olardıń bárshe qızıǵıwlarına, iqtıyajları hám múnásibetlerine baylanıslıǵın názerde qashırmaslıq kerek.

Shañaraqılıq tárbiya metodologiyası hám metodiqası ushın eń zárúri onıń baylanıslı táreplerin, yaǵnıy tárbiyalıq wazıypaların bir ólshemge salıw, shañaraqtıń ózine tán ózgesheliklerin hám bar múmkinshiliklerin anıqlaw úlken áhmiyetke iye boladı. Shañaraqtıń dúzilisi hám wazıypaların talıqlawda ol jámiyettiń sotsial-ruwxıylıq ózegi ekenligi jáne bir reet kórinmekte. Usı sebepli shañaraqtıń anıq bir statusı, tiyqarı bolıwı kerek hám ol kisiler ortasındaǵı múnásibetlerin tártipke salıwı, jaslarda ádep-ıkramlılıq páziyetlerin, fizikalıq rawajlanıwın, aqılıy zıyrekligin qalıplestiriwi zárúr.

Shañaraqılıq tárbiyanıń ózine tánligi sonda, ol balalardı ata-analardıń atanalıq, qan-qarındashlıq qásiyetlerin uzatıp, shaxstıń ulıwma hım sezimlik rawajlanıwı ǵana támiynlep qalmay, bálki shaxstıń bar múmkinshiliklerin hám ádep-ıkramlılıq rawajlanıwın hám óstiredi. Usı sebepli shañaraqılıq tárbiya bärqulla barlıǵı, kórsetpeliligi hám shıraylılıǵı menen ajralıp turadı. Onda tiyqarǵı wazıypanı xalıq, ádepke tán ilajlardı balaǵa tuwrı úyretiw, máslahat beriw, úlken tájriybesi ǵana emes, bálki shañaraqtıń jasaw tárizi, ortalıǵı, ata-analardıń kásip-óneri, shañaraq aǵzalarınıń ruwxıylıq-psixologiyalıq múnásibetleri oynaydı.

Shañaraq hám shañaraqılıq tárbiya mashqalaları menen shuǵıllanıwshı alımlardıń izertlewlerinde tiyqarǵı itibar shañaraq boyınsha ámeldegi bolınıwına hám balalar tárbiyasında ata-analarınıń aktiv dárejesine qaratıladı. Sonıń menen birge, ata-analardıń, balalardıń hám hayallardıń bántligi hám olardıń balalar tárbiyasına bolǵan tásiiri shañaraqtıń materiallıq múmkinshilikleri hám turar jaylarına baylanıslı úyreniledi. Jámiyettiń materiallıq hám ruwxıylıq rawajlanıwı

jaslardı túrli sotsial wazıypalardı orınlawğa, toplanğan múnásibetlerge tán tájiriybelerge, materiallıq hám ruwxıyłaq qádiriyatlarga hár tárepleme buni orınlamadın, házir orınla hám basqa. Onın wazıypası kóbirek shańaraqtın ekonomiqasın hám perzentleriniń saw-salamat ósiwlerin támiynlewde sáwlelenedi. Perzentleriniń nawqashlıǵı tek ananın, bálki atanın hám jumıs xızmetine tásir kórsetedi. Usı sebepli perzentleri salamatlıǵının jaqsı bolıwın támiynlew hár ekewi ushın birdey juwapkershilikti júkleydi.

1.2 Shıǵıs oyshılları shańaraqtag'ı bala tárbiyası haqqında.

Shıǵıs oyshıllarının ilimiy miyraslarında tálim-tárbiya máseleleri ayrıqsha orın tutadı. Ásirese, olar úy shárayatında perzent tárbiyasına úlken itibar bergen. Jas áwlad tárbiyası insaniyattın keleshek táǵdirin belgileytuǵın, olardı unamlı tásirler menen qurallanğan sıpatlar bolǵanlıǵı ushın oyshıllarımız bul máseleleri sheshiwge hárezket etken. Oraylıq Aziya xalıqlarının jazba esteliklerinen biri «Avesto» da tálim-tárbiya, ádep-ikramlılıq máseleleri boyınsha bahalı pikirler bayan etilgen. Ol waqıtlarda da bul jerlerde hár túrli qáwimler jasaǵan. Birewleri diyxansılıq penen shuǵıllanıp otırıqshı bolsa, al basqa birewleri sharwashılıq penen shuǵıllanıp kóshpeli turmıs keshirgen. Olar kóbinese suwı bar jerlerge otırıqlasqan. Dárya yamasa suw olar ushın tirishiliktiń birden-bir deregi esaplanǵan. Biziń biybaha kitabımız «Avesto» da mınanday qatarlardı oqıymız. «Dunyada eń gózzal ájayıp jer qay jer-dep sorasa aytnıń, sharwa adamı ushın mal jaylawı hám sút qatıǵı mol, ishinde hayal, bala-shaǵası bar úy shın mánisindegi orın bolıp tabıladı». Kitaptın basqa bir jerinde «Dán ekken adam toqshılıq tuxımın sebedi. Ol Axura-Mazdaǵa ıqlasǵóylik

arttırıw idealın alğa súredi. Egin egiw bul demek jerdegi jawızlıqtı awızlaw bolıp tabıladı», -dep diyxansılıqqa joqarı baha beredi. Bunnan sol nárse anıq bolıp tur yaǵnıy xalıq pedagogıqasında ata-babalarımız diyxansılıqqa ulıwma jerge qatnas isenimi ayqın sáwlelengen. Sharwashılıq hám diyxansılıq penen shuǵıllanıwı ádeplilik belgisi dep túsingen. Tábiyatta kóp qırıqlar bolıp turǵan. Ásirese, suw tasqını babalarımızdı ayırıqsha azaplarǵa salıp turǵan. Bunday waqıtları qáwimlik aqsaqalları ózleri sıyınıp kelgen suw qudayına túrli sawǵalar atap, ásirese dárya boylarına alıp kelip qurbanlıq shalıp qan shıǵarıw sawǵa esaplangan. Xalıq jıynalıp suw qudayı húrmetine jalınıp jalbarıp duwa oqıp ekken eginlerin suw basqınınan saqlawdı, onıń esesine oǵan sadıq xızmet etetuǵınlıǵın aytıp wádeler bergen.

Biz jasap turǵan dáwirden mıńlaǵan jıllar burın ullı danışpan babamız Yusip Xas Xajibtiń tárbiya tuwralı pikirleri, insannıń ádep-ikramlılıǵı tarawındaǵı jaratqan shıǵarmaları búgingi kúni de ruwxıylıǵımızdıń ǵáziynesinde teńi-tayı joq gáwhar bolıp qalmaqta. Ol óziniń „Kutadgu bilig“- „Baxıtqa baslawshı bilim“ shıǵarmasında insaniy paziyletler-ádep-ikramlılıq haqqında pikir bildirgen. Yusip Xos Xojibtiń tárbiya haqqındaǵı bul shıǵarmasında adamlardı jaqsılıqqa, joqarı ádep-ikramlılıqqa shaqıradı.

O'zim ólsem jaqsı atım qalsa bolar,

Máńgi qalıp atım tiri bolsa bolar,

Tek jaqsılıq qıl, tile jaqsılıq,

Atıń máńgilikte jasap júrse bolar.

Ullı adamlar Al-Farabiy, Al-Beruniy sıyaqlı ullı babalar ilim dunyasınıń jarıq juldızları bolıp, aqıl, ádep-ikram hám ilimde pútkil dunya tńn alǵan insanlar bolıp qaldı. Olardıń pedagogıqalıq hám ilimiy xızmetleri ruwxıy dunyamızdı bayıtıwda biybaha miyraslar bolıp esaplanadı. Ádep-ikramlılıq qaǵıydaların úyreniw keleshekte insanlar arasında, ómirde óz ornın tabıw ushın eń zárúr shárt bolıp esaplanadı. Sonıń ushın da xalıq „Ádep-adamnıń ziyneti“ dep ádepti júdá joqarı bahalaǵan. Usınıń menen ádep insan ushın altınnanda qımbat, ádep adamǵa hár qanday jańa kiyim-kenshek hám bezeklerden de joqarı turadı delinedi.

Gárezsizlikke eriskennen keyin elimizde tálim-tárbiya tarawında túpkilikli ózgerisler júz berip atır. Milliyligimiz tiklenip materiallıq hám ruwxıy baylıǵımızdıń jańa ashılǵan betleri ashılmaqta. Prezidentimiz Í.Ka48m9v elimiz jaslarınıń aqıllı, bilimli ruwxıy tárepten jetiliskeń óziniń ótmishi hám qádiriyatları menen maqtana alatuǵın Watannıń gúllep jasnaytuǵınlıǵına bekkem isenim menen qaraytuǵın etip tárbiyalaw máselelerine atalarsha ǵamqorlıq jasamaqta. „Biziń perzentlerimiz bizden góre kúshli, aqıllı hám álbette, baxıtlı bolıwı kerek“ dep jaslar tárbiyasın mámleketlik siyasiy dárejesine kóterdi. Jaslardı kámalatqa jetkiziw-ushın olardı ótkendegi ullı oyshıllarımızdıń miyras etip qaldırǵan milliy ruwxıy, morallıq mádeniy miyraslarımızdı úyreniw, olardı ámeliyatta qollana alıw hám sonıń menen bir waqıtta olardı kóz qarashıǵınday saqlap, qádirlewimiz kerek.

Biz ruwxıy bay mádeniy miyrasqa iyemiz, qálegen tarawǵa názer salsaq haqıyqattı kóriwimiz múmkin. Muqaddes zaminimizde tuwılıp dóretiwshilik

miynet etken İbn Sino, Xorezmiy, Beruniy sıyaqlı allamalarımızdın ullılıǵı pütkil dunyaǵa áwelden málim. Biz olardıń miyrasların hár tárepleme keńnen úyreniw baxtına ǵárezsizligimiz arqalı eristik. Endigiden bılay olardıń ullılıǵı jasalma tárizde kemsitilip kelinggen danışpanlardın ómiri, ilimiy- ruwxıy, mádeniy miyrasların qunt penen úyreniw-bul mámleketimizdın ilimiy qádiriyatların bayıtıw bolıp tabıladı. Farabiy shańaraqta kámil insandı jetilistiriwde eń dáslep jaslarda morallıq qásiyetlerdi qalıplestiriw kerekligin aytadı. Ol ádep-ikramlı insan degende oqıw-ilimge umtılwshı, haqıyqatlıq hám ádalathq ushın ǵúresiwshı, ótirikshiliktiń dushpanı, óz pikirinde turatuǵın, adamlardı názerde tutadı. Ol jaqsı minez-qulıqlı adam bolıw ushın ózinde on bir túrli qásiyetti birlestirgen bolıw tiyis dep esapladı.

1. Jaqsı den sawlıq. 2. O'tkir zeyin. 3. Bekkem yad 4. Tez qararǵa keliw. 5. Sulıw sóylew. 6. Oqıw bilimge umtılw. 7. zıyanlı qumar oyınlardan awlaq bolıw. 8. Shınıqlıq hám ádillikti súyiw. 9. Ar-namıslı bolıw. 10. Adamgershilikli bolıw. 11. Jónsiz ójet bolmaw.

Farabiy adamlarda tuwma morallıq sezimler bolmaytuǵının, onıń tárbiya arqalı júzege keletuǵınlıǵın adamnıń xarakteri, minez-qulqı ol jasap atırǵan sotsial ortalıqta qalıplesetuǵınlıǵın bayanladı.

Abu Rayxan Beruniy-jáhánde aql záqawatlı, tereń ilimi menen taiyxta ayırıqsha orın tutatuǵın ullı oyshıl danışpan. Ol pánniń matematika, astronomiya, astrologiya, geografiya, etnografiya, filosofiya, minerologiya, jámiyetlik tarawlardın joqarı bilimdanı edi. Onıń kópshilik shıǵarmalarında insannıń ádep-ikramlı, qulqı haqqında tereń pikirler bayan etilgen. Beruniy

«O'tken áwladlar estelikleri» shıǵarmasında ayırım adamlardıń minezinde bar bolǵan qızǵanshaqlıq, jalǵanshılıq, eki júzlemeshilik, xoshametgóylik sıyaqlı illetlerdi ayawsız qaralaydı. Bunday ádepsizlik hám tárbiyasızlıqlarǵa qarama-qarsı aqıllılıqlar haqqında júdá ibratlı pikirler aytadı. Beruniy „Azadlıq hám tazalıq adamgershiliktiń ózegi“ bolıwı kerekligin aytadı: İnsannıń sırtqı jaǵımlı kórinisi tuwrıdan-tuwrı onıń ádeplilik kórinisi menen baylanıslılıǵı tuwralı aytıp, waqtında tisti juwıw, kóz hám qabaqlardı taza tutıw, olarǵa súrme qoyıw, shashtı taza tutıw, olarǵa súrme qoyıw, shashtı zárúr bolsa boyaw, tırnaqlardı alıp turıw sıyaqlı ádetler saw-salamatlıqtan tısqarı insannıń gózzallıǵı hám pákligin támiyinleydi,-deydi.

İbn Sinonıń pikirinshe, insannıń qalııplesiwinde onıń átirapın orap alǵan sırtqı ortalıq, adamlar insannıń átirap-dunyayı biliwine ǵana emes, bálki onıń minez-qulqına jaqsı yaqı jaman tárepleri de tásir etedi. Sonıń ushın balalardı tárbiyalawda iqtıyatlı bolıw kerek, bala jaman ádetlerge úyrenbesligi ushın, onı jaman adamlardan, jaman ortalıqtan uzaǵıraq saqlaw zárúr. İbn Sinonıń tárbiyalıq kóz-qaraslarında shańaraq hám shańaraqılıq tárbiya máseleleri keń orın alǵan. Sebebi, insan dáslep shańaraqta kámalatqa jetedi.

Shańaraq qatnasıqlarına toqtalar eken, ásirese, ata-ananıń shańaraqta miynetsúygishligi menen perzentlerin de kásip hám ónerge úyretiwi barısında áhmiyetli pikirler bayan etedi. İbn Sinonıń „İshorat“, „Donishnoma“, „Xayy ibn yaqzon“, „Sapomon va ibsol“ sıyaqlı shıǵarmalarında tárbiyanıń bárshe formalarına tán qarasları bar. Bul qaraslar kóp jıllar dawamında áwlad-ájdadlarımız ushın balalardı tárbiyalaw mektebi bolıp kelmekte. Mısalı, onıń

„Tadbiri al-Manozil“ atli shigarmasida úlken bap shańaraq hám shańaraqlıq tárbiya máselesine arnalğan. İbn Sino shańaraqta bala tárbiyası bir qansha quramalı hám názik bolıp, onı balanıń jaslıǵınan baslaw hám izshillik penen alıp barıw lazımlıǵın aytadı. Ol ana háyyiwiniń tárbiyalıq áhmiyeti haqqında toqtalıp, „háyyiw“ eki wazıypanı orınlaydı, deydi. Birinshi onı terbetiw arqalı balaǵa fızıqalıq dem alıs, lázzet baǵışlanadı. Ekinshisi besikti bir tegis, bir qalıpte terbetiwden ananıń mehri beriledi, balasına bolǵan muhabbatınan ananıń arzıw-niyeti, júrek tórinen shıǵadı. Bul ózine tán qosıqperzent qálbine, pútin denesine sıńıp baradı, sol tárizde jariq álemdi ańlay baslaydı. Ol áste-áste ańlawdaw úyreniw baslanadı. Tap sol úyreniw tárbiyalanıw esaplanadı. Sebebi, úyreniw seziwden kelip shıǵadı. İbn Sino áne sol jaǵdayǵa itibardı qaratıp, „Jas balanıń sezgirlik quwatı úlken adamǵa teń keledi“-degen pikirdi bildiredi. İbn Sino bala tárbiyasında shańaraq baslıǵı-ákeniń roline óz aldına itibar beredi. „Eger shańaraqta,-deydi ol,-shańaraq baslıǵı tájiriybesizlik qılsa, ol shańaraq aǵzaların jaqsı tárbiyalay almaydı hám aqıbette bunnan jaman nátiyjeler kelip shıǵıwı múmkin“. Bala tárbiyası jaqsı jolǵa qoyılsa, shańaraq baxıtlı boladı. Shańaraqtıń eń zárúr wazıypası bala tárbiyası esaplanadı.

İnsanniń ómir jolı besikten baslanıp, qábirde tamamlanadı. İnsańǵa besikten baslap durıs tárbiya berilse, onıń ómir jolı mazmunlı boladı. „Eger bir adam jaslıǵında nápsi buzılıp, tárbiyasız bolsa, ádep ikramsız bolıp ósse, Allaxuakbar, bunday adamlardan jaqsılıq kútiw, jerde turıp juldızlarǵa qol sozǵan menen barabar sıyaqlı“-degen edi Abdulla Avloniy. Balalıq-bul piteyin dep turǵan imaratqa usaydı, imarat qansha boy sozsa, onıń tırnaǵı sonshelli

tereh hám bekkem bolıwı zárúr. İnsańǵa balalıǵınan baslap bilim beriw, tárbiyalaw dárqar. Balalıqtan jaqsı tárbiya hám tereń bilim alǵanlar keleshekte Samarqand, Buxara Xiywadaǵı aspan menen tiresken naǵıslı imaratlar, xalıq aǵartıwshıları sıyaqlı adamlar arasınan boy kórsetip shıǵadı hám babalarımız İmam Buxariy, Al-Beruniy, İbn Sino, Al-Farabiy, At-Termiziy, X.A.Yassawiy, Berdaq, Ajiniyaz, Kunxoja, Ayapbergen Muwsa ulı, Abbas Dabil ulı, Sadıq Nurımbet ulı sıyaqlı ómir aspanınıń jırıq juldızları bolıp kámalǵa keliwi múmkin.

Xalıq penen birge bolıw, hár qanday jaǵdaylarda da birge jasaw qarım-qatnas dep ataladı. Elimizde xalıqshıl adam joqarı húrmetke bólenedi. Adamlardıń bir-biri menen bolǵan múnásibetleriniń gózzallıǵı mulayımlılıǵına „jámaát ádebi“-delinedi. O’tken oyshıllardıń tek shıǵarmalarındaǵı jaqsı ideyalar arqalı ǵana emes, al tálim-tárbiyada olardıń úlgili ómirleri de adamıyılıq pazıyletleri de ayrıqsha áhmiyetke iye.

Ádep-ikramlıq, jaqsı minez-qılıq haqqında taǵı bir danıshpan: „Men dunyanıń júzin gezip ádep-ikramlı adamlardan gózzallıraq hesh nárseni kórmedim“-degen eken. Xalıq ázelden ádep-ikramlı, adamgershilikli adamnıń ózine tán pazıyleti bul onıń aqıllıǵı dep túsinedi hám usı danalıǵı menen ulıǵlaydı. Usı sebepli turmıstıń hár bir tarawında aqıl-parasatlı, adamnıń qádir-qımbatı artıp jaslarǵa úlgi bolatuǵının xalıq barmılla yadta uslaǵan. Hár bir adam ádeplilik qaǵıydaları tiyqarında jasap, onıń normaların orınlay otırıp jámiyettiń hám xalıqtıń isenimin aqlaydı. „Oylanbastıń túbi oyran“ degen naqıl bar xalqımızda. Bul adam óz ómirin bosqa ótkermesin, belgili maqsetler menen

jasaw kerek degendi ańlatadı. Oyshıllar násiyhata bizlerdi ullı maqsetlerge baslaydı.

Oyshıllardıń ádeplilik boyınsha násiyhatlarında adamǵa jamanlılıqtıń zıyan ekenligin túsindirip, onnan bas tartıwǵa úyretip, oǵan tuwrı joldı, ádeplilik jolın kórsetedi. O'ytkeni, jámiyettegi eń jaqsı adam bul úgili ádepke iye adam bolıp tabıladı. Demek, ádepli adamlar jámiyettiń biybaha baylıǵı, biyik mártebesi. Qaysı jámiyette ádepli isler jaqsı jolǵa qoyılsa, onda ol jámiyettiń abıroyı balent mártebeli. Solay eken, biz qurmaqshı bolǵan „Keleshegi ullı mámlekettiń adamları eń aldǵı menen ádepli bolıwı kerek hám bunday adamlardı tárbiyalawdı danıshpan oyshıllarımızdıń biybaha miyrasları bizge jaqınnan járdem beredi. Ádeplilik tárbiya arqalı qalıplesedi. Sonlıqtan olardıń miyrasların ele de tereńirek úyreniw hám tálim-tárbiya protsessinde keńnen paydalanıw sıra keshiktiriwge bolmaytuǵın wazıypalardan biri.

Eger kimde-kim bul danıshpanlardıń úgit-násiyatlarına ámel qılıp, olardı bassılıqqa alıp jasasa onda ádep-ikramlılıq boyınsha eń jaqsı pazıyletli adam bolıp jetilisedi hám el arasında úlken izzet-abıroyǵa bólenedi. Baxıtqa erisiwdiń birden-bir jolı-bul hár bir adam óz qılıq qılwaların ádep-ikramlılıq normaları menen birdeyine qadaǵalap, bahalap barıw bolıp tabıladı. Jası úlkenlerdi húrmet etiw bul barlıq xalıqtıń dástúrinde erte zamanlardan berli bar. Jası úlkenlerdi sıylaw, húrmet etiw onıń tek jasın ǵana emes, al óz ómirinde xalıqqa etken hadal xızmetin bahalaw bolıp tabıladı. Usıǵan baylanıslı dóregen naqıl-maqallarda: „Atańa ne qılsań, aldına sol keledi“, „Jası úlkendi sıylaǵannıń ózi sıylı boladı“ deydi.

Jası úlkendi, sıylasań,

Algıs jawar basańa,

Jası úlkendi xorlasań,

Qargıs jawar basańa.

Bul jerde eger de jası úlkendi sıylasań barlıq waqıtta jaqsı sóz, algıs aytilatuǵını, egerde jası úlkendi sıylamay onı xorlasań bul aqılsızlıqtıń, ádepsizliktiń belgisi ekenligi sóz etilgen. Egerde bala tárbiyalı aqıllı, bilimli bolsa ózine jaman sóz ertkish kelmeydi. Jaslardı ádep-ıkramlılıqqa tárbiyalaw bul adamgershilik sıpatlardıń ajıralmas bólegi bolıp, bul ata-ananıń, seymanıń tiyqargı tárbiyalıq maqsetleriniń biri bolıp esaplanadı. İnsannıń sanası enip, sóz óneri payda bolǵan zamanlardan beri, áwladtan-áwladqa ótip kiyatırǵan xalıq dóretpesiniń eń eski túrleriniń biri naqıl-maqal hám hikmetli sózler boladı. Ol xalıq filosofiyası menen xalıq pedagogıqasınıń bala tárbiyasındaǵı maǵız bolıp esaplanadı.

Bul orında qaraqalpaq oyshıllarınıń ádeplilik haqqındaǵı miyrasların úyreniw hám teoriyalıq hám ámeliy áhmiyetke iye. Qaraqalpaq oyshılları Jiyen jıraw, Kúnxoja, Berdaq, Omar shayı, Gúlmurat shayı h.t.b. tárbiyalıq áhmiyetke iye bolǵan shıǵarmaları búgingi kúni ruwxıy aǵartıwshılıǵımızdıń rawajlanıwında á sirese, bárqamal áwladtı tárbiyalawda ayrıqsha áhmiyetke iye. XIX ásirdiń ullı shayı, háziretimiz Ájiniyaz da balalardı tárbiyalawda óz shıǵarmalarında shańaraqta bala tárbiyası haqqında bayanlaǵan bahalı pikirlerin kóremiz.

Ájiniyaz shıǵarmalarında qollanılǵan oyımızdıń kórki, pikirimizdiń baylıǵı bolǵan naqıl-maqal hám hikmetli sózler, birinshiden insan ómiri hám turmıstıń túrli tumen tarawların adamlardıń ruwxıy keyiplerin, sezim tuyǵıların, ádep ikram qásiyetlerin oqıwshılarına obrazlı etip jetkerip berse, ekinshi tárepten qosıq tiliniń názikililigin, kórkem jılwalılıǵın kúsheytken. Shayır xalıqtıń erkesi, ol ne aytsa durısın aytadı, qáteńdi aytsa „Betke aytqannıń záhári joq“ dep moyınlansa, watan súygish miynet adamların maqtasa quwanadı. Biy ádep ladanlardı, qayırısız perzentlerdi túsiniıpazlıqqa, baǵdarǵa biy rayǵa itibar beriwge, biy orın sóylemewge hadallıqqa doslıqqa shaqırıwshı pikirlerdi qısqa etip bayan etiwge qollanǵan naqıl-maqallardı qısqa hám keskir tárizde ornın tawıp jayǵastırıp otıradı. Ájiniyaz óziniń shıǵarmalarında xalıq naqıl-maqallarınan keń hám ónimli paydalanıw menen birge ózide turmıstıń túrli tarawları adamlardıń ruwxıy keshirmelerin, xarakterlerin, qılıq-qılwaların minezlerin xalayıqqa anıq etip, shıǵarma tiliniń gózzallıǵın hám kórkemliligin kúsheytip beredi. „Pazilet bilmegen ladan tórt ayaqlı malǵa megzer“ yamasa „aqmaq bolsa tuwǵan balań, ómiriń zimistanǵa megzer“, „Bul dunyanıń kórki adam balası“, „Elinen ayrılǵan diywana bolar“, „Ádepsiz, ikramsız biypáhim qızdan, xoshrey bolmaq bilán janan bolurma“ degen naqıl-maqal hám oforizmge aylanǵan julıp alatuǵın sózlerdi jurtshılıq haw, bul Ájiniyazdiki ǵoy! dep birden tán qalatuǵını sózsiz Ájiniyazdıń hikmetli sózleri bolǵanı menen sońǵı waqıtları ol xalıqtıń sanasına sińip geyde avtordanda biyǵárez kerek jerinde sózdiń pátin kúsheytiw ushın qollanılıp kete beredi. Sonıń ushında tilimizdegi ayılıp júrgen kóp ǵana naqıl-maqal, ushırma sózlerdiń deregi

shayırlardıń jeke dóretpelerine barıp taqaladı. Awız eki ádebiyat penen jazba ádebiyattıń óz-ara baylanısı hám óz-ara bayıp barıwı hár qanday awız eki dóretpeniń payda bolıwında jeke avtorınıń bolǵanlıǵınan derek beredi.

Ájiniyazdıń liriqalarında insan teması dunyada hár qanday barlıq arasında sırtqı hám ishki kórinisi menen de eń áziz, eń húrmetli, eń muqaddes hám gózzal iláhiy zat dep konkret táriplendi. Sonlıqtanda „Bul dunyanıń kórki adam balası“ dep shıńlarǵa kóteredi. Xalıq penen birge bolıw, hár qanday jaǵdaylarda da birge jasaw qarım-qatnas dep ataladı. Elimizde xalıqshıl adam joqarı húrmetke bólenedi. Adamlardıń bir-biri menen bolǵan múnásibetleriniń gózzallıǵı mulayımlılıǵına „jámaát ádebi“-delinedi. Berdaq „Jalgız súyenishim xalqım panayım, júzimdi soldırar dushpan sol ushın“ degen edi. Qaraqalpaq oyshıllarınıń biri Berdaq xalıqqa xızmet etiwdi ádeplilik hám kórgeniliktiń belgisi dep joqarı bahalaydı.

Adam ulı bárı birdeyin bolmas,

Biriniń gúli solsa, biriniki solmas,

Jaqsı bolsa biyádeplilik is qılmas,

Jaqsı bolsa xızmet eter xalıq ushın.

Al „Balam“ qosıǵında:

Kishi peyil bol jastan balam- dep ádeplilik haqqındaǵı pikirlerin pútkil xalıq balalarına násiyat tárizinde bayan etedi. Shayır tárbiyada dene jazasınıń balada unamsız tásir qıldıratuǵının mektepte oqıǵan dáwirde kórgen shákirttiń biri sıpatında pikir júrgizgen. Ásirese ol semyada balanı urıp jaman sózler aytıp

tárbiyalawdıń qátelik ekenin ayırıqsha túsındırdı. Berdax jaslardıń unamlı azamat bolıp qalıplesiwi ushın zárúr tárbiya túrleri aqıl, morallıq, unamlılıq jáne gózzallıqtı súyiwge tárbiyalaw dep kórsetti. Tálim menen tárbiyanıń baylanısta borlıw kerekligin maqulladı. Berdaxtıń túsiniginshe aqıl jetiskenligi adamdı hár tárepleme tabısqa jetistiredi dep barlıq nárseni aqıl menen oylap, aqıl menen sheshiwdi talap etti. Aǵartıwshınıń aqıl tárbiyası haqqındaǵı pikirleri onıń dunyanı biliw túsiniikleri menen tıǵız baylanısqa.

Jáhán ilimi hám mádeniyatına kútá úlken úlesler qosqan shıǵıs danıshpaları ózleriniń keń kólemli pikirleri menen insannıń qanday qılıp baxıtlı ómirge qádem taslawı múmkinligi haqqında da kóp izlenip, bul haqqında ádil jol tabıw ushın umılǵan. Olar ózleriniń áne usı mazmunda dóretken shıǵarmalarında ádep-ikramlı bolıw, awızbirshilikli tatiw shańaraq qurıw baxıtqa jetelewshi isenimli jollardan ekenligin kórsetip bergen. Olardan Farabiy, Beruniy, İbn Sino, Yusup Xos Xojib, Maxmud Qashqariy, qayqawıs, nawayı, Ájiniyaz Berdaq h.t.b. Olar shańaraqtaǵı perzent tárbiyası, tármıs mádeniyatı, turmıs qurıwshı jaslardıń ádep-ikramlı, minez-qulqı qanday bolıwı shańaraqta jigit hám qızdıń qalay tárbiyalanıwına baylanıslı. Jaslarımızdıń baxıtlı bolıwı ushın durıs tárbiya alıw zárúrligin túsindirgen alımlar ózleriniń bilimleri úlken turmıs tájiriybelerine súyenip ádepnamalar, násiyatnamalar hám ádep-ikramlıqqa tiyisli bahalı shıǵarmaların miyras etip qaldırǵan. Farabiydıń dunyaqarası tábiyiy hám jámiyetlik pánlerdiń eń baslı mashqalaların sheshiwge qaratılǵan. Ol ullı matematik, shıpaker, ataqlı filosof, joqarı dárejeli tárbiyashı hám kózge kóringen alım edi.

Farabiy insannıń minez-qulqı haqında aytar eken, ol minez-qulıqtı jámaát miynetisiz kóz aldına keltire almaydı. Birgelikte miyne etiw jámiyetti payda etetuǵınnıday minez-qulıqtı da jámiyet miyneti jaratadı. 70 jıldan aslamıraq húkimlik etken kommunistlik ideologiya balalardı hár tárepleme tárbiyalawda shańaraq tárbiyasına da óz tásin tiygizdi. Gárezsizlik bunday unamsız illetlerge shek qoydı. Milliy qádiriyatlar qayta tiklendi. Tálım-tárbiya tarawında biybaha esaplangan danıshpan alımlarımız Farabiy, Beruniy, İbn Sino, Yusip Xos Xojib, Ájiniyaz, Berdaqlardıń dóretpelerinde bala tárbiyası, shańaraq tárbiyası haqqındaǵı pikirleri barlıq adamlar ushın dáslepki pedagogıqalıq túsiniqlerdi qalıplestiriwde bul jumıs bahalı material boladı. Qaraqalpaq xalqınıń bala tárbiyası boyınsha shańaraq, qawım hám keń jámiyetshilik penen birgelikte alıp bargan jumısları nátiyjesinde toplanǵan tariyxıy tájiriybeleri kóp, ol milliy qádiriyat sıpatındaǵı milliy tárbiya sistemasına kiredi. Qaraqalpaq jasları qádimnen kekse ata-analardı, ulıwma úlken jastaǵılardı jáne de qawımleslerdi hám awıllasların húrmet etip kelgen, olardıń pándi-násiyatlarına qulaq salǵan. Olardıń aldında óz húrmetlerin joǵaltıwdı, abıroyın túsiriwdi hár bir insan ózleri ushın ar sanǵan.

Álbette, shańaraqtaǵı turmıs ádepleri haqqında sóz etkende, onı jámiyetten bólek alıp bolmaydı. Sonlıqtan “qońsı-qońsıdan órnek alar,, degendey, eń jaqsı páziyetler bir úyden ekinshi úyge órnek bolıp ótip - ájayıp bir gúljan jaraları sózsiz. Ata-analar perzentleriniń natuwrı, ásirese shermendeli is-háreketlerinen namıs qılıp mınanday sózlerdi aytqan. Máselen, „Jer jarılmadı, men kirmedim“, „Olardıń sózlerin esitip basımdı kóterip tura

almadım“, „Meniñ el jurt aldında namısımdı búktiñ, balam“, „El jurt kózine
qaraytuğın halım qalmaqadı“ hám basqalar

1.3 Shańaraqta ata-analar u'lgisiniń balalar tárbiyasına tásiiri.

Shańaraqlıq tárbiya degende ata-analardıń óz turmısları, turmıs tárizleri tiyqarında bala shaxsında dúnya qaras tiyqarlardı, siyasiy, ádep-ıkramlılıq, estetiqaqlıq hám basqa sotsial faktorlardı qalıplestiriw maqsetinde sistemalı, izbe-iz, milliy idealıq hám ruwxıylıq tásir kórsetiw protsessi túsiniledi. Biraq, bunda jámiyetimiz rawajlanıwı múnásibeti menen shańaraq, onıń bárshe turmıslıq basqışları keskin ózgerislerge ushırap atırǵanlıǵın esten shıǵarmaslıq kerek. Milletlerdiń tariyxıy, milliy hám regional ózgesheliklerin esapqa alǵan halda shańaraqlar rawajlanıwı ulıwma rawajlanıwlar tiyqarında shańaraqlıq tárbiyanı maqsetke muwapıq jaqsılaw tiyis. Bul mámleketimizdiń shańaraqta jas áwladtı hár tárepleme qamal taptırıw protsessinde qaratılǵan ilimiy hám ámeliy usınıslarınan biri. Házirgi zaman rawajlanıwı hár bir shaxstan waqıyalıqtı tuwrı túsiniwdi, juwmaq shıǵarıwdı, ádep-ıkramlılıq páklikti hám sezimlik, shıdamlılıqtı, jámiyetimiz turmısınıń bárshe salalarında bekkem hám aktiv bolıwın talap etpekte. Málimki, shaxstıń bunday sotsial, emotsional, minez-qulıq hám basqa sıpatlarına shańaraq tiyqar saladı, qalıplestiredi hám qamal taptıradı.

Keleshegimizdiń qanday bolıwın házirgi kúnde bir tárbiyalanıp atırǵan jaslarǵa baylanıslı. Bunday úlken wazıypanı ámelge asırıwshı, materiallıq hám ruwxıylıq baylıqlardı dóretiwshı tiyqar shańaraq. Shańaraq jámiyettiń baslawısh sotsial buwını sıpatında quramalı sostavqa iye bolıp, ol óz xızmetinde shańaraq aǵzalarınıń ıqtıyajı hám uqıplılıǵı, túrli xızmetiniń maqset hám wazıypaların ǵana emes, bálki tárbiyalıq xızmetin hám sáwlelendiredi.

Shańaraqtıń dúzilisi hám wazıypaların talıqlawda ol jámiyettiń sotsial-ruwxıylıq ózegi ekenligi jáne bir reet kórinmekte. Usı sebepli shańaraqtıń anıq bir statusı, tiyqarı bolıwı kerek hám ol kisiler ortasındaǵı múnásibetlerin tártipke salıwı, jaslarda ádep-ikramlılıq pázıyetlerin, fızıqalıq rawajlanıwın, aqıl-y zıyrekligin qalıplestiriwi zárúr.

Shańaraqlıq tárbiyanıń ózine tánligi sonda, ol balalardı ata-analardıń ata-analıq, qan-qarındashlıq qásiyetlerin uzatıp, shaxstıń ulıwma him sezimlik rawajlanıwı ǵana támiynlep qalmay, bálki shaxstıń bar múmkinshiliklerin hám ádep-ikramlılıq rawajlanıwın hám óstiredi. Usı sebepli shańaraqlıq tárbiya bárqulla barlıǵı, kórsetpeliligi hám shıraylılıǵı menen ajıralıp turadı. Onda tiyqarǵı wazıypanı xalıq, ádepke tán ilajlardı balaǵa tuwrı úyretiw, máslahat beriw, úlken tájriybesi ǵana emes, bálki shańaraqtıń jasaw tárizi, ortalıǵı, ata-analardıń kásip-óneri, shańaraq aǵzalarınıń ruwxıylıq-psixologiyalıq múnásibetleri oynaydı.

Shańaraq hám shańaraqlıq tárbiya mashqalaları menen shuǵıllanıwshı alımlardıń izertlewlerinde tiyqarǵı itibar shańaraq boyınsha ámeldegi bolınıwına hám balalar tárbiyasında ata-analarınıń aktiv dárejesine qaratıladı. Sonıń menen birge, ata-analardıń, balalardıń hám hayallardıń bántligi hám olardıń balalar tárbiyasına bolǵan tásiiri shańaraqtıń materiallıq múmkinshilikleri hám turar jaylarına baylanıslı úyreniledi.

Shańaraqlar tárbiya usılların qollaw barasında bir-birleri tájriybelerinen paydalanadı. Usı qarastan shańaraqlardı shártli ráwishte ekige bóliw múmkin, yaǵnıy «qattıqol» hám «jumsaq» tártipli shańaraqlar. Birinshi toparǵa kiriwshi

shańaraqlar óz xızmetlerinde talapqa tiyqarlangan metodikalarga, hátte dene jazası beriw arqalı tárbiyalawğa tiyqarlanadı. Ekinshi toparqa kırıwshi shańaraqlar óz xızmetleri úlgisinen, isentiriw, jumsaq tártip shiyrin, tuwrı qarım-qatnas arqalı tárbiyalawğa tiyqarlanadı. Eger «qattıqollıq» tártipli shańaraqlar ushın balalardı qorqıtıw, shorshıtırıw usılları jat bolıp, balanıń qádirin biliw, óz-ózin húrmet qılıw qásiyetlerin tárbiyalaw tiyqarǵı esaplanadı. İzertlewlerdiń kórsetiwinshe, tárbiyalawda jaza, qorqıtıw usıllarınan Paǵdalangán shańaraqlardaǵı balalar úlkeygesh, psixologiya nerv xızmetinde buzılıwlar payda bolǵan. Múnásibette qorqaqlıq, aqılıy xızmetinde arqala qalıw halatları baqlangán. Shańaraqlıq kelispewshilikler, ata-analar hám balalar ortasındaǵı teńsizlikke tiyqarlangán. Usı sebepli olardı bir tárepleme joǵaltıp bolmaydı. Tárbiyalıq ulıwma tálimniń nátiyjeligin kóp tárepinen hám tiyqarınan, bárshe miynetkeshlerdiń bir maqset tiyqarında birlesiwlerine, bul haqqında xalıq tálimi mekemelerine, oqıtıwshılar jámaátleriniń jetekshilik qılıwlarına hám shólkemlestiriwshilerine baylanıslı. Ámelde ne bolıp atır. Ámelde bul máseleler menen tek xalıq tálimi orǵanları hám oqıw orınları shuǵıllanbaqta. Mádeniyat, salamatlıqtı saqlaw, adliya, pedagogıqa jámiyetti xızmetkerleri, zavod, fabrika, jámaát xojalıǵı jumısshı hám xızmetshileri bul iske tartılmaǵan. Tárbiyalıq ulıwma tálim dizimine háli bárshe tárbiyası qıyın ósmirlerdiń ata-anaları tartılmaqta hám basqa. İzertlewler sonı kórsetedi, ulıwma orta tálim dárejesiniń pásligi pás qánigeli shaxslardı payda bolıwına, bul óz nábwetinde materiallıq támiyinleniwdiń jamanlasıwına, shańaraq ruwxıylıq dúnyasınıń ǵarıpleniwine, mádeniy baylıqlardan málim dárejede

paydalana alması, olardı ózlestiriw qıyınshılıqların júzege shıǵaradı. Solarǵa tiyqarlanıp, balalardıń tálim hám tárbiya rawajlanıwı dárejesi kóp faktorlarǵa.

A) ata-analardıń sawatxanlıǵı,

B) Balaları ushın xanalardıń támiyinleniw sharayatlarına,

V) Shańaraqtaǵı balalar sanına,

G) Shańaraqta ata yaki ananıń barlıǵına yaki birewiniń joqlıǵına,

D) Ata-analardıń maǵlıwmatı, kásibine,

E) Shańaraqtıń materiallıq támiyinleniw hám basqalarǵa baylanıslı dep ayta alamız. Házirgi kúnde respublikamızdıń kópshilik qala hám awıllarında tárbiyaǵa tán bilimlerdi en jaydırwda tómendegi formalardan paydalanıw maqsetke muwapıq. Xalıq ushın ashılǵan tárbiya mádeniyatın en jaydırwshı xalıq universitetlerinen, xalıq bilimlendiriw tárepinen yaslı, baqsha hám mekteplerde ashılǵan ata-analar universitetlerinen, jámáátshilik tiyqarında islewshi joqarı oqıw orınları qasında ashılǵan ata-analar fakultetinen, tárbiyalıq huqıqiy bilimler mekteplerinen, mektep jasındaǵı balalardıń ata-anaları ushın tárbiyalıq hám meditsina másláhátxanalarınan, pedagogıqa hám balalar psixologiyasına tán máselelerdi úyreniwde dógerekler hám basqalardan. Bul hám soǵan uqsas ilimiy jámiyetler, psixologlar jámiyetti, mektep ata-analar komiteti, shańaraqqa járdem beriwshi keńesler, ǵazeta, jurnal redaktsiyaları hám televidenie kórsetiwleri alıp baradı. Eger ata-analarǵa ulıwma tárbiyalıq bilim beriwde alımlardıń usınısları, shańaraqlıq tárbiyaǵa tán xalıq pedagogıqa tájiriybeleri, qala, rayon, awıl miynet jámáátleri, sonıń menen birge miynet hám urıs aktivleriniń másláhátleri, usınıslarına tayanılsa, sózsiz bul istin

nátiyjeligi asadı. Shańaraqtaǵı tárbıyalıq sharayattı jaqsılaw jaslar tárbıyası nátiyjeligin asırıwǵa tikkeley jaqsı tásir kórsetedi. Álbette, bunda shańaraqtıń psixologiyalıq ortalıǵı, shańaraq aǵzalarınń óz-ara múnásebetleri tiyqargı hám sheshiwshi rol oynaydı. Bala turmıs haqqında, jaqsılıq hám jamanlıq paydalı yaqı zıyanlı túsiniklerin birinshi náwbette shańaraqta ata-anası, aǵa-inisi yaqı apa-sinillerinen aladı. Eger baqsha, mekteplerde tárbıyashı, oqıtıwshı balalardı tálım berse, tárbıyalansa, ata-analar tek tárbıyalap qalmaq, bálki olar menen birge jasaydı. Hámme gáp sonda, shańaraqlıq tárbıyanıń nátiyjeligi balalardıń tárbıyası ushın ǵana sarıplangán waqıt menen ólshenmey, bálki shańaraqtıń sotsial turmıs basqıshı menen, ata-analardıń abıroyısı hám olardıń moralı menen anıqlanadı. Bunda ata-analardıń, úlken jastaǵı kisilerdıń balalar tárbıyası haqqında burış juwapkershiligin tereń seziw jetekshi ólshem. Anıq qılıp aytqanda shańaraqta ólkenlerdıń, tiyqarında ata-analardıń jaqsı múnásibetleri balalardı tuwrı tárbıyalawdıń birlemshi hám zárúrlik shárti. Bayan etilgen pikir oylawlar ata-analardı tárbıyaǵa tán bilim beriw haqqında tómendegi juwmaqlardı shıǵarıw múmkinshiligin beredi. Respubliqamız ǵárezsizlikke eriskennen keyin, shańaraqlıq tárbıya nátiyjeligin asırıw, xalıqtıń ulıwma mádeniy dárejesin asırıw málim dárejede ata-analar hám úlken jastaǵı kisilerdıń sawatxanlıǵına baylanıslı. Sózsiz bul máseleni jaqsı sheshiwde tálım-tárbıya haqqında en jaydırw jumısların alıp barıwshı hám bul haqqında tárbıyalıq oray rolin oynawshı orta ulıwma tálım mekteplerdıń roli úlken.

Balalardı durıs tárbıyalıq tásir kórsetiwde mektep hám shańaraq arasındadı baylanıslardıń áhmiyeti oǵada ullı. Eki táreptiń baylanıslarınıń ámelge asırılıwı

balaga tásir etiwshi pedagogıqalıq tásirlerdiń birligin táminleydi. Bul kóz qarastan qaraǵanda mektep bul baylanıstı ámelge asırıwshı tárep bolıp esaplanadı. Ata-analardı tálim-tárbiya hám oqıw pánleri mazmunı menen tanıstırıw mekteptiń muqqades burıshı esaplanadı. Bul wazıypalardı tek ǵana ámeliy jumista, oqıtıwshılardıń ámeliy xızmetlerinde ǵana payda etiw tiyis. Ata-analardı tárbiyalıq bilimlendiriwge tartıwda sóz menen jumıs birligi ámelde támiynlengen bolıwı shárt. Mekteptiń tán mánide tárbiya orayı rolin oynawı ushın oqıtıwshı hám ata-analardıń maqset hám wazıypaları, olardıń xızmetleri bir birleri menen tıǵız baylanısta bolıwı shárt. Bul haqqında mekteptiń eń zárúr wazıypası ata-analargá tárbiya jumısında balalardıń miyneti hám dem alıwınıń kewildegidey uyımlastırıwda ámeliy járdem beriw.

Balalar ruwxıylıq dúnyasınıń ózine tán ózgeshelikleriniń biri úlkenlerdi abıroylı tulǵa, úlgi dep biliwleri, másláhát alıwları, talqılawları tiyis bolǵan waqıtta hár qanday járdemsdi alıwlarına isenimdi payda qıladı.

Hesh qanday nárese balalargá úlgi, órnek kúshindey tásir qıla almaydı. U'lgı talqılaw ushın tiyqarǵı derek rolin oynaydı. Jeke tárbiya alıw sıpatında ósip kiyatırǵan jas áwladtıń sanası hám minezine tásir kórsetiwshi úlken jastaǵı kisilerdiń is-háreketleri hám basqa da xızmetleriniń jıyındısı. U'kenlerdiń úlgi sıpatında tárbiyalıq tásiiri sonlıqtanda zárúrli, olar balalar hám óspirimlerdiń eliklewi ushın janlı obraz. Balalar psixologiyasınıń ózine tán ózgeshelikleriniń biri kóbinese ózi sezbeǵen halda óz aldına úlgi alsa arziytuǵın eliklewge ılayıq birde-bir jaqsı insan bolıwdı júdá qáleydi.

Átirapımızda qorshap turǵan málim emes nárseler hám qubılıslar ráńbá-reń álem menen tanısıwda bala úlkenlerdiń járdemine tábiyyi zárúrlik sezedi. Jeterli dárejede bilim hám tájiriye joqlıǵı sebepli olar úlkenlerdiń qarım-qatnas hám qattı háreketlerine elikley baslaydı. Jasları úlkeyip barıwı menen úlkenlerge eliklew hám ózgerip máni payda etedi.

Shańaraqlıq tárbiyada atanıń roli úlken. Shańaraqta er hámme waqıt balalardıń turmıs ortaǵınıń baraqulla tayanışı bolıp kelgen. Usı sebepli shańaraqtaǵı ul báháma atasına uqsawǵa umılǵan. Onıń is-háreketine eliklegen. Xalqımızdıń dana másláhátlerinde ul bala tárbiyasında atanıń roli ullılanıp kelgen. Ata-ana úlgesi balalar ushın kórgizbeli turmıs sabatı. Atanıń anaǵa, anna miynetini ne, jámiyetke, jámiyet aǵzalarına bolǵan múnásibeti bala qalbinde jaqsılıq yaqı jamanlıq maqul yaqı maqul emes isler haqqındaǵı dáslepki túsiniklerdi payda etedi. Maqsetsiz tárbiya nátiyjelerin esapqa almastan qılınǵan ata-analar miynetini báribir nátiyjesizlik penen tamamlanadı. Awızeki sózler menen emes, bálki sanalı oylap qılınǵan isler bala sanası hám qalbine barıp jetedi.

Bala álbette kópshilik waqtın shańaraq ortalıǵında ótkeredi hám úlkenlerdiń qılıqları, ózine tán ózgesheliklerin ańsatlıq penen qabıl qıladı. Bul qılıq hám is-háreketlerin óz xızmetlerinde qaytalaydı. Sorılǵan waqtta „ákem sonday qıladı“, „apam sonday degen“ hám basqa degen juwaplardı esitiw múmkin. Shańaraq ortalıǵı bul qandayda bir ayırıqsha úzip alınǵan tárbiya quralı emes, al ata-analar hám úlken jastaǵı kisilerdiń hár tárepleme alıp

barğan tárbiyalıq jumıs nátiyjeleri, shańaraq aǵzalarınıń joqarı ádep-ıkramlılıq múnásibetleriniń jıyındısı hám úlkenlerdiń jaqsı tásir kórsetiw úlgisi nátiyjesi.

Balalarǵa ata-analardıń is-háreketleri ǵana emes, al awızeki tili, soraw-juwapları da tásir qıladı. Ata-ana óz ara jánjellesip tursa, qońsılar menen shıǵısa almasa da bir-birlerinen bolar-bolmas nárselerdi talap qılsa bunday tárbiya jaqsı nátiyje bermeydi. Kerisinshe, balalardıń ata-anaǵa bolǵan isenimin joǵaltadı. Sóz qúdiretli kúshke iye. „Jumsaq mehribanlıq penen sóz sonday qúdiretli kúsh onıń menen hesh qanday jaza teńlese almaydı“ delingen. Shańaraqtaǵı tatılıq óz-ara húrmet, mehr muhabbat, kelisiwshilik sıyalılar ata-analar menen balalar ortasında ruwxıylıq ortalıqtı qarar taptırıw, olardıń jetilisiwine jaqsı tásir kórsetedi.

O'z-ara kelisiw atanıń balalarǵa hám anaǵa mehr-muhabbatı joqarı ádep-ıkramlılıq, insaniy múnásibetleri úlgisi bolıp, olar bala qálbin jaqsı sezimler menen toltıradı. Átirapta orap turǵan ortalıqqa itibarlılıq penen qarawǵa úyretedi. Shańaraqılıq tárbiya ata-analardıń óz perzentlerine mehr-muhabbatta bolıwlarına hám balalardıń ata-anaların tereń súyiwlerine tiyqarlanlıǵı ushın hám kóbirek áhmiyetke hám basqa tárbiyalardan pariq qıladı. Házirgi zaman pedagogıqası ata-analarǵa hám bárshe tárbiyashılardıǵa xoshametlew yaki jazalaw formaların tańlawda qabıl qılınǵan qarardıń qanshelli tuwrılıǵın logıqalıq oylap kóriw, ózine tán jol ekenligine isenim payda qılıw hám tek ádep ıkramlılıq jazalaw lazımlıǵın másláhát beredi.

Magistrlik dissertaciya jumisimizdin I-babinda shańraqta bala tarbiyasına ata-analar qatnasına tasiri haqqında ken tusinikler berildi. Bul bapta shigis oyshillardin shanaraqtagi bala tarbiyasi haqqında ilimiy pikirleri missallar menen keltirilgen. Jumusta shańaraqta ata-ana úlisiniń balalar tárbiyasına tásiiri hár túrli ilimiy pikirler turmıslıq misllar menen ogada ken pikirler berilgen.

I-bapqa juwmaq

II BAP ATA-ANALARDIŇ SHAŇARAQ AĞZALARI ARASINDA QARIM-QATNAS MÁDENIYATI.

2.1 Ata-analardıń shańaraq aǵzaları arasında qarım-qatnas mádeniyatı haqqında tu'sinik.

Pedagogıqalıq izetrlawlerdiń maǵlıwmatları bazıda balanıń imqaniyatları tuwrısındaǵı turaqlı oyların ózǵertirip jiberedi. Mısalı, 3 aylıq balalar alımlar bir neshe jıl aldın shamalap aytıwlarına qarap bir qansha tereń ańlaw qábiletine iye, 3 jaslı bala házir tek altı jaslı balalar bilgen hám qılǵan nárselerdi biliwi hám qılıwı múmkinshiligi, kishkentaydı júriwden aldın júziwge, ana tili menen derlik birden shet tilinde sóylewge úyretiw múmkinshiligi hám basqalar málim boladı. Tárbıyanıń kórsetiliwinshe, ata-analar kóbinese ózlerin tárbıyalıq iske tolıq tayar dep biledi hám arnawlı pedagogıqalıq bilimlerdi iyelewdi zárúr dep esaplamaydı. Derlik hámme tárbıya sabır talap etiwdi aytadı, ayırımlar bunıń ushın tuwma qábilet hám tájiriybe, yaǵnıy kónlikpe kerek, dep oylaydı biraq, júdá kem Adam sabır, tuwma qábiliyet hám tájiriybeden tısqarı jáne arnawlı bilimler kerek ligi haqqında isenim payda qıldı.

Bunday bilimlerdiń joqlıǵı shańaraq tárbıyasında kóplep qátelerge alıp keledi, klass basshısı ata-analar menen islewde bunı esapqa almay iláji joq. Bul tárepten tómendegi qıyınshılıqların hám qátelerin ajratıp kórsetiw múmkin.

-Ata-analardıń balalar menen qarım-qatnasınıń jetispewi. Olar ózleriniń, isleri haqqında kem aytıp beredi, mektep balalar toparınıń turmısı, óz balasınıń qızıǵıwı onıń jámaát isleri, bul iske múnásibeti hám basqalar menen kem qızıǵadı. Qarım-qatnastıń jetispewi balalardı ata-analardan uzaqlasıwǵa

alıp keledi. Úlkenlerdi baláğa jánede jedel tásir kórsetiw imqaniyatınan ayırdı. ,

-Balalardı miynet protsesslerine tartıw arqalı olardıń miynet tárbiyasın shólkemlestire bilmew. Ana jumısqa kómilip ketken waqıtta balalar shańaraq islerinen turar orınlardağı islerden hám basqalardan azat etedi. Bunıń nátiyjesinde miynetke mensinbewshilik múnásibette boladı.

-Ata-analar turmısında jaman mısallardıń barlıǵı mekteptiń pedagogıqalıq kúsh ǵayratın joqqa shıǵaradı.

-Ata-analar tárbiyalıq tásiriniń izshil emesligi anda-sanda oqıwın tekseriw, qanday da bir jaman is ushın jazalaw hám basqalar ádep-ikram immuniteti payda bolıwına járdem bermeydi.

-Shańaraq tárbiyasınıń tiyqarı sıpatında qadaǵalaw sisteması dóretiwshilik úlgi tiyqarında tárbiyalay bilmew, bala turmısın ol hár dayım tuwrı hárekettishinıǵatuǵın tárizde dúze almaǵannıń nátiyjesi bul sistema balanıń jası úlkenler qálewine jaman múnásibetin tuwdıradı, ǵárezsizliktiń rawajlanıwın páseyttiiredi.

-Háreketlerdiń mektep penen muwapıqlastırıl-maǵanlıǵın yaqı ol menen kelispewshilik. Ballada ustazda, mektepte isenimsizlik payda boladı. Bul bolsa onıń kemshiliklerin dúzetiwdi qıynlastıradı. Pedagogıqalıq tártipten qarawsızlıq halına alıp keledi.

-Ayırım ata-analardıń balalar ósip barıwı menen tárbiyalıq jedellikti páseytirip jiberiwi bul bolsa balalardıń ata-analardan uzaqlasıwına, mektepke qızıǵıwınıń páseyiwine hám basqalargá alıp keledi.

-Qararlar qabil qılıwda keshigiw. Bala úlken bolǵannan keyin aqıllı kirip, dúzeledi dep oylaw ádette ózin aqlamaydı, kóbinese qayta tárbiyalawdı talap etetuǵın pedagogıqalıq tárepten qarawsızlıq jaǵdayına alıp keledi.

Kórsetilip ótilgen kemshilikler qatarına ata-analardıń tárbiya usılların bos biliwin, balalar úlkeyiwi menen olardı ózgertiwdi bilmew yaki qálemew, ata menen talapları birliginiń, pedagogıqalıq ádep, shıdamnıń joqlıǵı, ata-analardıń turmıstıń ruwxıy táreplerine qarsı tárizde material tárepine yamasa finanslıq tárepnen qızıǵıp ketiwi hám basqalarǵa qosılıw múmkin.

Ata-analar menen is formaları hám usılların tańlawdı ádette klass basshısı óz jeke qásiyetleri tájiriybesin, shákirtleridin shańaraqlarında júzege kelgen ózine tán qásiyetlerdi ata-analardıń bilim hám tájiriybesin, balalardı tárbiyalawda joqarıda kórsetilip ótilgen qáteler hám qıyınshılıqlardı, minezhulıq qásiyetlerin, mektep pedagoglar kollektivindegi ortalıqtı, ata-analar mene jumıs alıp barıwda qalıplesken dástúrlerdi hám basqalardı esapqa alıp belgileydi. Tájiriybeniń kórsetiliwinshe, klass basshısınıń ata-analar menen sherikliginiń topar tárizindegi hám jeke tártiptegi jumıs formaların aqlǵa muwapıq birge qosıp alıp barıw onıń mazmunında izshilike ámel qılıw arqalı erisiledi.

Bala tarbiyasında shańaraqtıń tarbiyalıq tásiiri kúshli, onıń ruxıy tazalıǵı, miynet súigishlik ortalıǵı, sotsial aktivliligi, shańarqtıń tomendegidey ózine tán belgilerine iye bolıwı tiyis: Dúzilisi, jasauw jaǵdayı, orta medeniy múmkinshilikleri, xızmet salası, shańaraq isindegi hár túrli qarım-qatnasıqları, balalar tárbiyası protsesinde balanıń

psixiqasına tikkeley tásir etedi. Ata-analar pedagogıqalıq mádeniyatı dárejesi úlken áhmiyetke iye bolıp esaplanadı.

Shańarqtıń tárbiyadaǵı kemshilikleri ata-analar hám balalar ortasındaǵı naduris qatnasıqlar aqıbetinde kelip shıǵadı, artıqsha qattı qollıq, yaqı balanı artıqsha jaqsı koriwshilik, qadaǵalawdın joqlıǵı yamasa jeterli derejede emesliligi, ata-analardı ulıwma mádeniyat derejesiniq pásligi, turmista olar tárepinen jaman úlgieler kórsetiwleri hám t.b. bolıwları múmukin. Jámiyet shańaraqlıq tárbiyada payda bolatuǵın qıyınshılıqlardı salıstırıw maqsetinde jámiyetlik oqıw orınları hám miynet jámáátleri, ideyalıq sıyasıy, edep-ikramlılıq tárbiyasın barqulla rawajlandırıp baradı, balalar mekemeleri, mektep hám de jámátshilik járdeminde mádeniy xızmet hám bos waqıtların durıs shólkemlestiriwdi, ata-analardı ulıwma hám pedagogıqalıq mádeniyatlılıǵın rawajlandıradı. Hár bir shańaraq balalarınń mektepke shekemgi tárabiya mekmelerinde xızmetin tolıq paidalanıw ushın olardıń tarawların jáne de keńeitiriwge úlken itibar berilmekte.

Shańaraqta pul qarajetlerin durıs bólistiriw onı durıs sarplawda hár bir shańaraq aǵzasınıń zárúrliklerin esapqa alǵan jaǵdayda is alıp barıw kerek, bul balaların turmıshlıq mádeniyatlılıǵın asıradı, zatlardı tejemli jumsawdı, artıq ısrappershilikke jol qoymawdı úyretedi. Shańaraq byudjetin esapqa alıwdıń joqlıǵı óz qojalıǵın shólkemlestire almawshılıqqa alıp keledi. Balalardı ámeliy islerdi sheshiwge olarǵa bárqulla tapsırmalar beriw, oyınshıq hám kitaplardı jıynastırıw, óz oınlarına qoyıw, úy haywanlarına qaray hám usı siyaqlılar kiredi. Balaların ózgesheliklerin biliw ata-analarǵa durıs qarım-qatnasta bolıw

mumkinshiliklerin beredi. Olardıń tárbıyası ushın juwapkershilikti asıradı. Shańaraq aǵzaları tárepinen balalardı qoyılatuǵın talaplar birligi hám de izbe-izligin táminleydi. Ata-analar balalardı óz sózlerin, is háreketlerin basqalardıń mápi hám de qolaylıqları menen salıstırıwǵa úiretiwleri, olardı adepili minez qulıq, átirap ortalıqtaǵı tártipsizlik, ózi doslarına minez qulqındaǵı kemshiliklerin joǵaltıwdı shınıǵıw qılıwı kerek.

Házirgi waqıtta bilimlendiriw tarawında túp ózgerisler bolmaqta. Huqıqiy erkin demokratiyalıq jámietti qurıwda milliy ruxıy qádriyatlardıń tutqan ornı oǵada ullı. Bizin eń tiyqarǵı ruxıy baylıqlarımızdan biri-miletimiz, tilimiz, dinimiz, úrp-edet dásturlerimiz, milliy qádriyatlarımız bolıp esaplanadı.

Shańaraq jámyettiń ózeǵi. Hár bir dúnyadı kelgen jas áwlad, birinshiden shańaraqta tárbıya aladı. Hár bir jas áwladta ruxıy qádriyatlardı qalıplestiriw. Onıń ruxıy dúnyasın bayıtıw házirgi waqıttaǵı áhmiyetli wazıypalardıń biri bolıp esaplanadı. Shańaraq-bul ruxıylıqtıń negizi. Sebebi jas áwlad birinshi gezekte shańaraqta dúnyanı tanıydı. Adamlar menen qarım-qatnasta boladı. Olarda ruxıylıqtı qalıplestiriwde dáslepki talim-tarbiyanıń negizi beriledi. Shańaraqta beriletuǵın tarbiyanıń ózeǵi bekkem bolıwı tiyis.

Keyingi waqıtları húkimetimiz tárepinen shańaraq máselesine, sonday-aq balalardı tárbıyalap qamalǵa keltiriwde aırıqsha kewil bólip atır. Shańarq hám analıqtı, balalıqtı, hár tárepleme qorǵaw boyınsha húkimetimiz tárepinen birneshshe qararlar hám pármanlar qabıl etildi. Házirgi waqıtta bul qabıl etilgen áhmiyetli hújjetler turmısımızǵa engizilmekte. Shańarq máselelerin hár

tárepleme úyreniw ilimiy izertlew jumısların alıp barıw maqsetinde «Oıla» ilimiy ámeliy orayı shólkemlesritildi. Usıǵan baylanıslı húkimetimiz tárepinen analıq hám balalıqtı sotsiallıq jaqtan qorgaw ushın mámleketlik baǵdarlama islep shıǵıldı. Házirgi waqıtta bul baǵdarlamanı turmısqa engiziw boyınsha bir neshe is ilajlar islenip shıǵıldı. Zaman talaplarına say jas awladqa keltiriw keń jámiyetshiligimizdiń baslı wazıypası. Álbette, bul isler birgelikte izbe-iz baylanısta bolıwı kerek. Sebebi balanıń ruuxıy dúnyasınıń qáilplesiwinde shańaraqtan basqa balanı qorshaǵan dógerek-átiraptıń da tutqan ornı áhmiyetli.

Ruwxıy dúnyanıń qáilplesiwi bul birden bolatuǵın nárese emes. Balanıń ruuxıy dúnyası ananıń aytqan háyiwi, jaǵımlı jumsaq sózleri arqalı sińiriledi. Bala úlkeyip baslaǵannan soń atiraptaǵı bolıp atırǵan hádiyselerdi, aylana dogereklerdi, tuwılıp ósken jerin, olar haqqındaǵı maǵluwmatlardı bile baslaydı. Adamlar arasındaǵı qarım-qatnas, bir-birine bolǵan doslıq hám jaqsılıq, miymanlıqtı biledi. Watan haqqındaǵı túsinikke iye boladı. Biziń xalqımız ruuxıy qádiriyları bay ekenligi hámmemizge málim. Bir-birine bolǵan doslıq, suyispinshilik, jaqsılıq etiw, ata-ananı húrmetlew, húrmet-izzet, watan suyiwshilik hám taǵı basqa bulardıń barlıǵı ruuxıy qádiriylarmızǵa jatadı. Álbette, biz, qádiriylat sóziniń mánisin bilip alıwmız kerek. «Qádiriylat»-sozi biziń Respubliqamız alımları tárepinen á99á-jılı qollana basladı. Qádiriylat-bul insaniyat tárepinen qadirilenetugin barlıq nárese hám zatlar.

G'arezsizlikke eriskennen soń xalqımızdıń mádeniy miyraslarına, urıp-ádet dastúrlerine degen itibar kúsheydi. Hámmemizge málim talim-tarbiya

isleride bulardan paydalanıw, oziniń unamlı nátiyjelerin bermekte. Házirgi waqıtta tálim-tárbiyanın dáslepki buwını bolǵan mektepke shekemgi tárbiya mekemelerinde jana bagdarlamalar, programmalar, milliy dasturlar, oqıw qollanbalarınń mazmunı xalqımızdın milliy ózgesheliklerin esapqa alǵan jagdayda islep shıǵılǵan. Jańa áwladtıń ruuxıy dúnyasın bayıtıwda hám de bekkemlewde-bulardıń tutqan áhmiyeti orınlı. Shańaraq tárbiyasın álbette mektep hám de jámiyetshilik penen tıǵız baylanısta alıp barılıwı kerek.

Ulıma aytqanda ruwxıy qádiryatları tálim tárbiyalıq islerinde keńnen qollansaq, balalarǵı keleshekke tárbiyalaw islerinde úlken jetiskenliklerge erisiwimiz mwmkin degen pikirge toqtalıwımız kerek.

Haqıyqatında da jámiyettiń mekteptiń balalar baqshalarınń shańaraqtıń eń baslı wazıypasın balalarǵa mámleketimizdın sıyasatı tiykarında tárbiya beriw hám ilimiy tiykarda bilim alıwǵa múmkinshilikler tuwdırıwdan qawenderlik etiwden ibarat. Házirgi kúnde bilimlendiriw sistemasın pútkil elimizdın aldında turǵan oǵada ullı maqset hár tárepleme rawajlanǵan jetik insanlardı tárbiyalaw kamalǵa keltiriw bolıp otır. Bul maqset barlıq mámleket qálegen jámiyet ushın oǵada ahmiyetke iye. Sebebi erteńgi kúngi jámiyetti háreketke keltiriwshi oǵan bassılıq etiwshi insanlar bizlerdın erteńgi kúngi keleshegimiz jas áwladlar. Sonlıqtan da Prezidentimiz Sh.Mirziyoev aytqanıday «Keleshek jaslardıń qolında» degen pikirleri oǵada durıs ayılǵanlıǵına bizler guwa bolamız. Sonlıqtan da hár qanday tálim-tárbiya shańaraqtaǵı bolsın, mektepke shekemgi mekemelerde bolsın, mektepte bolsın h.t.b. tálim tárbiyalıq orınlarında bilimlerin alar eken bizler olardıń jetik, aqıllı dana keleshegin boljay alatuǵın,

hár tárepleme jetiliske jaslardı tárbıyalawımız kerek. İláji bolğanınsha mektepke shekemgi tarbiya mekemelerine balalarımızdı tartıwımız kerek. Sebebi tárbıyanıń dáslepki buwını bolğan mektepke shekemgi tarbiya orınlarında balalar oınlar oynap, adamlar menen qarım-qatnasta bolıp, óz bilimlerin tolıqtırıp, sawat ashıp sózlik tilin bayıtıw, fızıqalıq jaqtan shınıqqan, qullası hár tárepleme rawajlangan jetik insanlar etip tarbiyalanadı. Sonlıqtan da házirgi zaman tárbıyashılarının aldına jas áwladtı tarbiyalaw sıyaqlı úlken máseleler qoyılmaqta. Tilekke qarsı O'zbekstan boyınsha mektepke shekemgi jastağı balalardıń tek ǵana hám mektepke shekemgi tarbiya mekemelerinde tarbiyalanatuǵın eken. Balalardıń tálim tárbıyalıq dawir talabında alıp barıwdıń birden bir jolı baqsha, mektep, jámiyetshiliktiń birge islesiwi bolıp tabıladı. Bul istiń durıs jolǵa tusıwi ushın tómendegi maqsetlerdi esapqa alǵan maqul boladı.

- Shańaraq, jámiyetshilik, baqsha, mektep ortasında oz-ara kelisim hám húrmet bolıwı kerek.

- O'z-ara baylanıstagi xızmetlerdin zarurligin, mumkinshiliklerdi, wazıypalardı, abzallıqlardı durıs tusiniwi kerek.

- Balalardıń júris-turis qaǵıydaları, jamıyetlik orınlardağı olardıń qarım-qatnasıǵı talapları.

- Bala jasap atırǵan ortalıq haqqındaǵı pikirlerin úyretiw, atırap dógerek penen tanıstırıw.

- O'z-ara baylanıs belgili bir kelisim joba boyınsha alıp barılǵanlıǵı maqul boladı.

- O'z-ara baylanıs tiykarında tárbıya alıp barıwda sistemalıq izbe-izlik bolıwı tiyis.

- O'z-ara baylanistagi jumislar balalardin oz betinsheligin, doretivshiligin rawajlandiruvga jardem beredi.

- O'z-ara baylanista alip barilatuvin talim-tarbiyalik isler milliy ozgeshelikler tiykarinda alip bariluv tiyis.

2.2 Ata-analardıń shańaraq ag'zalari arasında qarim-qatnas mádeniyatınıń xalıq pedagogikasında sáwleleniw.

Qaraqalpaq shańaraqlarında bala tárbiyasında awızeki xalıq dóretpelerinen paydalanıw múmkinshilikleri oǵada kóp. olardı orınlı hám óz waqtında paydalanıw álbette tárbiyalıq islerdiń sanalı bolıwına óz paydalı tásirin tiygizedi. Xalıq awızeki dóretpelerinen paydalanıw analardıń háyiwinen yaǵnıy besik jırlarınan baslanadı. bul háyiw aytıw Oraylıq Aziya xalıqlarınıń bárinde de keń en jayǵan. Hátteki pútkil dúnya júzi xalıqları turmısında da qollanıladı desek qátelespeymiz.

Shıǵıstıń ullı alımı Ábu Ali İbn Sino óziniń «qanon vrashebnoy nauki» I degen kitabında besiktiń hám besik jırınıń paydalı táreplerin sóz etken. Onıń pikirinshe: «bóbektiń tilegin qanaatlandıırıw barısında eki nárseniń áhmiyeti oǵada ullı, biri balanı besikte áste ǵana terbew, ekinshisi uyıqlaw ushın dástúrge aylanıp ketken nama ırǵaǵı menen oǵan háyiw aytıw» - dep kórsetken. Demek, háyiw aytıw İbn Sino dáwirinde de hátteki onnan burında bolǵanlıǵınan derek beredi. Bunda bala jubatıwshı ata-ananıń óz perzentine bolǵan súyispenshiligi, haq tilegi, baxıtlı ármanları, keleksheti gózleytuǵın arızıları balası arqalı orınlanıwın kútiwi sóz etiledi. Mısalı:

Aynalayın appaǵım,

Qozı júni qalpaǵım,

Qozım meniń gúl bolǵay,

Jıynaǵanım toy bolǵay,

Tonım toyǵa ulasqay,

Dáuletkelip ornasqay

Besik jırlarındaǵı jılı jumsaq sózler ul hám qız balalarǵa óz aldına arnap aytıladı. Ul balalarǵa «Qızım», «qulınım», «qalpaǵım», «telpegim», «botam», «janarǵım», «gúlim», «qaymaǵım», «suwsınım» t.b. sıyaqlı sózler kóbirek qollanıladı.

Joqarıdaǵı keltirilgen misal, demek ul balalar ushın aytılatuǵın háıiw bolıp esaplanadı. Qız balalar ushın tómendegi bir neshe háıiwlerdi misalǵa keltiriw múmkin.

1. Aynalayın appaǵım,
Sút ústinde qaymaǵım,
Ash bolǵanda azıǵım,
Shóllegende suwsınım

Ana óz háıiw arqalı balanı baxıtlı ómirge baǵdarlaydı, óz mehirin, pármanalaǵan kórsetetdi. Qatarınan kem bolmay jámiyette óz ornın tabıwda násiyatlaydı. Mısalı:

- Anań ketpes qasınanay,
Sıypar bárhá basınanay,
Qatarınan kem etpey ay,
Pármana bolar jasınan ay ...

Analar ózleri aytatuǵın besik jırlarında uldı uyaǵa qondırıw, qızdı qıyaǵa qondırıw óz wazıypası ekenligin hám waqıt sáwlelendiredi. Mısalı,

Qarağım meniń jasında,
maqpal qalpaq basında,
Áshokoyli aq otaw,
Ağasınıń qasında
Meniń qarağım bir mırza,
Qulağında jup sırğa,
Qalıń malın sorasań,
Seksen tuwar, bir jorga

Xalqımız óziniń ómiriniń jalğası bolğan óz perzentlerin hár tárepleme rawajlangan aqıllı, tártipli, kúshli, deni saw, bilimli, ilimli bolıwın bárqulla dıqqat orayında tutadı. Olardıń kámil insanlar bolıp jetilisiwinde óz janların ayamaydı. Ata-analardıń bul pazıyetlerin ózleri jır etip aytatuğın besik jırlarınan anıq kóremiz. Demek, besik jırı xalıq awızeki dóretpeleriniń eń áhmiyetli túrlerinen biri bolıp, ol jaslardıń milliy tárbiyanıń quramlı bólekleriniń qálegen túrlerin ózlestiriwde tárbiya quralı rolin aytqaradı.

Balalar tárbiyasında keń qollanılatuğın xalıq awızeki dóretpeleriniń jáne bir áhmiyetli túriniń biri balalar qosıqları bolıp esaplanadı. Balalar qosıqları kewilge qonımlı, názik, gózzal, estetiqaılıq zawıqlı sezimlerge bay bolıp keledi. Balalar qosıqları balalar tili menen, ápiwayı jazılğanlıqtan balalardıń yadlawları ushın qolaylı bolıp keledi.

Qosıq ishinde keltirilgen haywanatlar, qslar, dáryalar, kóller boyınsha kishi jastağı balalar túsinipleri qambağal bolıwları múmkin, hátteki olardı bir biri menen shatastırıp alıw jağdaylarına ushırasıwları itimal.

Bunday waqitlari ata-analar duris túsinipler beriwleri tiyis. Tilekke qarsı, ayırım ata-analardıń duris juwaplar, túsindiriwler beriwleriniń gúwasımız. İlajı bolǵanınsha, olarǵa duris anıq, túsinipler beriw kerek.

Bulardan basqa «Hákke qayda», «Áwelemen», «O'tirik óleń», «O'tirik ertek», «Há túyeler, túyeler» t.b. túrleri oǵada kóp.

Balalar qosıqları joqarıda aytqanımızday aq mazmunı, maqsetlerine qaray hár túrli tárbiyalardı ámelnge asıradı.

Mısalı, „Há túyeler, túyeler“ qosıǵında túye haqqında, duz haqqında, taw haqqında, balıq haqqında túsinipler alıw menen birge óz xalqımızdıń turmısı menen, geografıyalıq jaylasıwı menen de tanısadı.

Balalar qosıqlarınıń jáne bir túri G'Birim birG' qosıǵı bolıp esaplanadı. ol balalarǵa didaktikalıq maqsette qollanılıp, sanawdı úyretiwde júdá qol keledi.

Birim bir,

Eki eki,

U'shim úsh,

Tórtim tórt,

Besim bes,

Altım altı,

Jetim jeti,

Segizim segiz,

Toǵızım toǵız,

Onım on,

On birim onı tapshı

Bul qosıqtı ekinshi bir túrinde bar bunda bala onǵa shekem sanaw menen birge on túrli nárese menen tanısw múmkinshiligine iye boladı.

Bir degenim biliw,

Eki degenim egew,

U'sh degenim úshek,

Tórt degenim tósek,

Bes degenim besik,

Altı degenim asıq,

Jeti degenimi jerlke,

Segiz degenim serke,

Toǵız degenim torqa,

On degenim oymaq,

On biri degenim jumbaq

Ata-analar balalarǵa bul qosıqtı taqmaq etip aytırǵanda álbette seslerdiń, sózlerdiń durıs aytılwına kewil bóliwleri tiyis. Balalar bir neshe ret aytqaninan keyin jalıǵıwlarında múmkin, bunday jaǵdayda «biliw», «egew» t.b. sózler ornına sanlarǵa uqsas bolǵan sózlerdi tawıp aytıwdı talap etiwde múmkin. Mısalı, «Bir degenim birlik», «Eki degenim erlik» t.b. taza sózlerdi tawıp barganları maqul. Nátiyjede balalar tili rawajlanadı, jańa sózlerdi ózlestiredi.

Ata-analar shańaraqlardaǵı bala tárbiyasında jańıltpash-lardanda keń paydalansa boladı. Jańıltpashlar balalardıń seslerdi jańılmay durıs hám tez aytıwların ámelge asırıwda roli oǵada ullı.

Haqıyqatında da jańa tili shıǵıp sózlerdi ózlestirip atırǵan balalardıń ayırım sózlerdi. Seslerdi aytıwda qıynalatuǵınları bizge málim. Mısalı, «R» sesin

balalar «iy» dew jaǵdayları ushırasadı. Ayırım balalar «L», «K», «S», «T» seslerin aytıwda da ayırım balalar qıynaladı. Bunday jaǵdaylarda joqarıdaǵı seslerdi aytıp úyreniwge múmkinshilik beriwshi jańıltpashlardan paydalansa boladı.

Mısalı: Ayır atandı júk qartaytar,

Semiz qoydı may qartaytar.

Qırda qırıq qırǵawıl,

Qırıq qırǵawıl ishinde

Qırıq jıl qısır qalǵan,

Qızıl qıl quyırqlı qırǵawıl

Shańaraqta ata-analar bala tárbiyasında qollanılatuǵın jańıltpashlardan sistemalı paydalanıp barǵanı maqul. Balalar ushın oǵada qızıq, aytıwǵa júdá qızıǵadı. Bir tárepinen olardıń tili rawajlansa, ekinshi tárepinen jańıltpash ishinde ushırasatuǵın nárselerdi úyreneip dúnya tanıwında keńeyedi.

Joqarıdaǵı bir jańıltpashtıń ózinde «Kók shóp», «Shúpshek», «Shekshek», «Atshók» sózleri gezlesip atır, álbette ata-analar ol nárselerdiń mánisin, túr túsin, ózgesheliklerin, onıń atalıw sebeplerin túsindirip bergeni maqul boladı.

Shańaraqlarda bala tárbiyasınıń jumbaqlardıń da tárbiyalıq áhmiyeti oǵada ullı. Jumbaq sózi «jum» hám «baq» degen eki sózden payda bolıp bir nárseni oylanıp tabıw, degen maǵnanı ańlatadı. 1 Xalqımız jumbaqlardı ázel-ázelden paydalanıp keledi. jumbaqlar balalardıń oy órisin, qıyalın, dúnya tanıwın rawajlandıradı.

Tábiyattaǵı, jámiyettegi bar kópshilik nárselerdi, hádiyselerdi úyreniwge múmkinshilikler beredi. Kópshilik jaǵdaylarda shańaraqlardaǵı jası úlkenler

kishkenelerge jumbaqlar jasıradı. Olar oylanadı, izlenedi, bir nárseni ekinshi nársge salıstıradı, hár túúrli belgileri, ózgesheliklerin, islerin qarastıradı. Eger taba almasa aspandama, jerdeme, qırdama, suwdama, t.b. sorawlardı berip jumbaqtı durıs sheshiwge umtıladı.

Bunday waqıtları jumbaq jasırıwshı jası úlken adam juwabın birden aytpastan balanı izleniwge, oynalıwğa baǵdarlap járdemlesip barǵanları maqul boladı. ilajı bolǵanınsha jumbaq balalar ómirine baylanıslı, kúndelikli turmista ushırasatuǵın nárseler bolǵanı maqul.

Shańaraqta ata-analar jası úlkenler balalardıń bos waqıtlarında xalıq awızeki dóretpeleriniń basqa túrlerinen tárbiya payıtında Paǵdalanganı sıyaqlı jumbaqlardan da paydalanıp barǵanı maqul boladı.

Xalqımız shańaraqta bala tárbiyasında termeden de keń paydalanadı.

Terme xalıq arasında oǵada keń taralǵan awızeki xalıq dóretpeleriniń biri bolıp esaplanadı. termelerdi ertede jırawlar, baqsılar, qıssaxanlar kóbirek aytatuǵın bolǵan.

Termeler aqıl sózlerdi, násiyatlardı terip alǵan jaslarǵa adamgershilik sıpatlardı qalıplestiriwde teńi-tayı joq tárbiya quralı esaplanadı.

Mısalı, Atası jaman qandaydı,
 Qamaqtaǵı maldanda,
 Enesi jaman qandaydı,
 Dáryaǵa salǵan saldandı,
 Jaqsı menen dos bolsań,
 Basıńa kúnler tuwǵanda,
 Qapa kewliń xoshlaydı.

Bilegimde kúshim bar,
Batırman dep maqtanba
Baxit qondı basıma,
U'lkeydim dep maqtanba,
Dúnya jıyıp úyińe,
Kórkeydim dep maqtanba
Kóp maqtanǵan bolmaydı,
Sózdiń shının aytqanda.

Termelerdi ata-analar balalarına oqıp beriwde múmkin, yamasa oqıw
múmkınshılıǵı bar balalarına oqıtıwǵa da boladı.

Termelerdi oqıp baratırǵan yamasa oqıp bolıp mánisin shaǵıp túsindirip
bergen jón boladı. Sonda balaǵa júdá túsiniikli hám este uzaq saqlanadı.

Shańaraqta bala tárbiyasında naqıl maqallarda oǵada kóp qollanıladı.
qaraqalpaq xalıq naqıl maqalları oǵada keń tematiqaǵa iye bolıp esaplanadı,
onda xalqımızdıń turmısınıń hámme tárepleri sáwlelenedi.

Naqıl-maqallardı bári ómirden alınıp haqıyqıy turmıs mashqalaları
súwretlenedi. Naqıl-maqallar dáwirden dáwirge ótip bayıp, jetilisip, sol dáwirge
beyimlesip baradı.

Naqıl-maqallar jaslardı miynet etiwge, qalıx xızmet kórsetiwge miynetti
aqrına deyin jetkeriwge násiyatlaydı.

Qayır etseń pútın et,
Jartı qayır jaraspas.
Xadal miynet azdırmas,
Sumlıq boydı jazdırmas.

Tematıqası boyınsha qaraqalpaq naqıl-maqalları bir neshe toparlarǵa bólinedi.

- a) miynet, óner-kásip haqqında,
- b) úrp-ádet, dástúrlerge baylanıslı,
- v) Watan, xalıqtı, súyiw, doslıq haqqında,
- g) jıl máwsimleri, tábiyat kórinisleri haqqında,
- d) jańadan payda bolǵan naqıl-maqallar,
- e) termeler, tolǵawlar t.b.

Miynet adamnıń kún kórinisindegi negizgi faktordan bolıp esaplanadı. sonıń ushın miynet temasına naqıl-maqalda oraylıq orındı ajıratıwı tábiyǵıy nársese. Miynettiń ájayıp qásiyetleri jaǵımlı til menen bayanlanadı.

- a) Hárekte bereket.
- b) Xızmet etseń millet etpe.
- v) Shópshék degen shóp boladı

Terebersen kóp boladı.

Irasında da ápiwayı turmıs keshiriw barısında háreket etken jaqsı, bir talaptıń basında bolǵan jaqsı ekenligin túsinikli halda jetkeredi. Xalıq ushın etilgen miynettiń milletsiz bolıw kerekliginde durıs nársese mine qaysı naqıl-maqallardı almaqta turmıstaǵı real máselelerdi súwretleydi.

Jámiyetlik moral normalarına tán naqıl-maqallarda adamlardıń minez qulıq normalarındaǵı jetiskenligi, keleshegi ashıq aytaladı.

Jaman adam ayağı,
Segiz bolıp keledi,
Al birewi bolmasa,
Birewi kelip tiyedi.

Xalıq awızeki dóretpeleriniń jáne bir áhmiyetli tarawlarınıń biri ertekler. Onda watangá muhabbat, onı qorgaw, zulımlıqqa qarsı sheksiz gúres, batırılıq, turaqlılıq, shıdamlılıq, tártiplilik, shólkemleskenlik, miynet súygishlik, haqıyqatlıq, doslıq t.b. insanıylıq pazıyetler tereń súwretlenedi.

Ertekler xalıqtıń xarakterin onıń psixologiyasın, turmıs qálpin belgileydi. Ertekler mektepke shekemgi jastağı balalarǵa oǵada kúshli tásir etip olardaǵı hár túrli sezimlerdi oyatadı. (quwanış, qorqınış, miyrimlilik, shadlıq t.b.).

Barlıq erteklerde balalardı belgili bir dárejede tárbiyalawǵa qaratılǵan boladı. ertekler bárhá haqıyqatlıqtı, hadallıqtı jaqlap, qollap quwatlap otıradı.

Balalar eteklerdi tıńlaǵanda, oylanadı belgili túsiniklerge iye boladı. kóz aldına keltiredi, obrazlar jaratadı, olar turmıs tájiriybeleri kem bolǵanlıqtan naduris túsiniklerge iye bolıwı múmkin. Bunday waqıtları ata-analar balalar menen pikirlesip sáwbetlesip túsinbegen jerlerin túsindiriwleri úlken rol oynaydı.

Qaraqalpaq xalıq erteklerinde kóbirek jámiyettiń materiallıq jaydayları sáwlelenip, olarǵa baylanıslı bolǵan úy haywanları kóbirek sóz etiledi. (atlar, túyeler, qoylar, qozılar, eshkiler t.b.).

U'y haywanları jabayı jırtqısh haywanlar menen qarama-qarsılıqlarda bolıp jabayı jırtqısh haywanlardıń ádalatsızlıqların kórip olardıń ústinen kóledi.

Xalıq awızeki dóretpeleriniń ishinde erteklerdiń xarakterli ózgesheligide, sáwlelendiriw qurallarınıń kóp túrliliginde bolıp esaplanadı.

Janrlıq kóz qarastan qaraǵanda erteklerdi túrlerge bóliwde folkloristiqada ele tolıq tártiplestiriwmegen, hár ilimpaz hár túrge bólip júr. (geybirewler eki toparǵa, úsh toparǵa, tórt toparǵa).

Házirgi kúnde kópshilik ilimpazlar eteklerdi úlken úsh toparǵa bóledi.

1. Sıyqırlı ertekler.
2. Haywanlar haqqındaǵı ertekler.
3. Turmısliq ertekler.

Sıyqırlı ertekler oǵada kóp taralǵan túri bolıp esaplanadı. bunda waqıyalar qıyalıy túrde sáwlelengen boladı. Haywanatlar bir túrden ekinshi túrge, hátteki adamǵa aylanıp ketedi, al adamlar haywanlarǵa da aylanıp oǵada fantastiqaǵa bay bolıp keledi.

Bir fantastıqa elementleriniń qatnası ómir shınlıqların biyqarlamaydı. Kerisinshe, tınlawshı ertek mazmunın gúzetip otırıp, xalıqtıń turmısı menen keńnen tanısadı.

Erték qaharmanlarınıń geybirewlerine ayanış sezimleri payda bolsa, unamsız qaharmanlarǵa degen jek kóriwshilik sezimleri artadı.

Sıyqırlı erteklerde qaharmanlar haywanatlar bolǵanı menen oraylıq figurada adamlar turadı.

Sıyqırlı erteklerde mastan kempirler, aydarhalar, jeti baslı jılanlar, adamlarǵa aybat shegip olardıń ómirine qáwip tuwdırsa, sıyqırlı júzik, sıyqırlı tayaqlar adamlardı qutqaradı, kerekli zatların sol payıtta tayar etedi.

Bul erteklerde jaqsılıq hám jamanlıq arasındaqı gúres bárqulla hawij alıp barsa da, jaqsılıq jamanlıq ústinen jeńiske erisip otıradı. Nátiyjede ertek tıńlaǵan tıńlawshı jaqsılıqtıń, hadallıqtıń táreptarı bolıwı sózsiz.

Haywanatlar haqqındaǵı ertekler qaraqalpaq xalıq ertekleriniń eski túrлерinen bolıp esaplanadı.

Hámmege belgili Oraylıq Aziya hám Shıǵıs xalıqları jıllardı haywan atları menen ataydı. (tishqan, jılan, sıyır, jılǵı, qoy, qoyan t.b.) Haywanatlardıǵa baylanıslı bolǵan biraz oyılarda bar: İyttiń ulıǵanı jaman, hákkeniń shıqılıqlaǵanı jaman boladı, tamǵa bayıwlı qonsa bolmaydı t.b.

Haywanatlardıǵa baylanıslı erteklerde oǵada kóp, ondaqı bas qaharmanlar at, eshek, eshki, túye, qoy, tawıq, iyt pıshıq t.b. olardıń birewi kúshli bolsa birewi halsız bolıp keledi, úshinshisi hiyleker bolsa, tórtinshisi ańqaw bolıp súwretlenedi.

Bunday ertekler arqalı jas óspirimlerge hár bir haywanattıń paydası, olardıń minez qulıq normaları, atqaratuǵın xızmetleri ayıladı. Mısalı, At, eshek, túye kúsh kólik retinde paydalanılsa, exinshi tárepinen at, túye, sút beredi gósh retinde paydalanıladı t.b. haywanatlardıń paydalı tárepleri túsindiriledi.

Tımsalıy erteklerdegi bas maqset jaslarǵa tábiyat haqqındaǵı, haywanatlar dúnyası haqqındaǵı túsiniklerdi beriw bolıp olardı erteklerde bas qaharman etip kórsetedi.

Bunday erteklerde teńewler oǵada sheber qollanıladı. Mısalı, jolbarıs, arıslan kópshilik waqıtta patsha obrazın berse, qasqır ash kóz bolıp, baylardıń obrazların, túlki bolsa hiyleker bolıp súwretlenedi.

Jaslarga milliy tárbiya beriwde Qaraqalpaq awızeki xalıq dóretpeleriniń áhmiyetli janrlarınıń biri xalıq oyunları bolıp esaplanadı. Qaraqalpaq xalıq oyunlarınıń túrleri oǵada kóp. olardıń biri balalardaǵı áldep ikramlılıq tárbiyanı qalıplestirse, ekinshisi miynet tárbiyasın, úshinshisi estetiqaılıq yaqi ekologiyalıq tárbiyalar beriwge baǵdarlangan bolıwı múmkin.

Balalardıń jas ózgesheliklerine, múmkinshiliklerine, qızıǵıwshılıqlarına qaray otırıp, hár túrli mazmundaǵı xalıq oyunların oynatıw múmkin. Ondaı oyunlarga mınandaı oyunlar jatadı: Qawın-qawın, áwelemen-dúwelemen, asıq tiygiziw, pıshıq-tıshqan, teppek, tamǵa ushaq, suw qalaq, jasırınbaq, taq-taq, juppa-taqpa, bas barmaq-balan úyrek, aq terekpe-kók terek, hákke qayda, arpa-gúrpe, top shókelespek, bektas, mańlay shertpek t.b. oyunlardı kóplep keltire beriw múmkin.

Mektepke shekemgi jastaǵı balalar menen «Áwelemen-dúwelemen» oyunların oynatıwǵada boladı. Balalar aylanba quro dúzetip ayaqların ortaǵa sozıp otıradı. Yde jası úlken balalar basshılıq etse oyun tómendegishe:

Áwelemen-dúwelemen

Salqan iytin sanı menen,

Qara qoydın qanı menen,

Áwez molla qayda ketti.

Duzǵa ketti,

Qashan keler,
Jaz keler,
Jaz kelmese, gúz keler,
Pállenpush,
Sen tur, sen shıq l

dep bir ayaqtı sırtqa shıǵaradı, oyın qaytalana beredi, eń sońında bir ayaq shıqpay qaladı, hámme bala sol balanıń ayaǵın uslap turıp qıtıqlaydı.

Oyın bir neshe ret qaytalanadı. (qansha qaytalanıwı oynap atırǵan balalardıń qálewlerine baylanıslı).

Awızeki xalıq dóretpeleri janrlarınıń ishinde balalar ushın oǵada tásirsheńlisi oyunlar bolıp esaplanadı, sonlıqtan da ata-analar balalardıń oyunların durıs shólkemlestiriwleri hám durıs basshılıq etiwleri kerek boladı.

Geybir dástanlar jaslarǵa Watandı súyiwdi, qorgawdı úyretse, geybir dástanlar qaharmanlıqqa, mártlikke, miynet súygishlikke úyretedi. dástanlarda doslıq, joldaslıq, tuwısqanlıq paziyletleri sáwlelengen boladı. alımlar dástanlarda úlken úsh toparǵa bólip qaraydı.

- a) qaharmanlıq,
- b) ashıqlıq,
- v) tariyxıy dástanlar

Ata-analar óz balalarına oqıwdan, jumıstan bos waqıtları, dástanlar oqıwdı, oqıǵan dástanlarınıń mazmunın aytıp beriwdi usınıs etkeni maqul boladı.

Dástan oqıtıp shıǵılǵannan keyin yamasa ayırım bólimlerin oqıp bolıwdan talqılaǵan jón boladı. sebebi unamlı hám unamsız qaharmanlardı ayırıwda tájiriybesizlik etiwleri múmkin.

Qaraqalpaq xalıq dástanları oǵada kóp, olardan: «Alpamıs», «Qoblan», «Qırıq qız», «Qurbanbek», «Erziywar», «Máspatsha», «Góruǵlı», «Qarmandalı», «Gárip ashıq», «Sayatxan-Hamra», «Zuxra-Tayır», «Yusip-Zlixa», «Edige», «Sháryar» «Dáwletiyarbek» t.b. dástanlardı keltire beriw múmkin.

Dástanlar awızeki zalıq dóretpeleriniń ishinde oǵada kólemli túri bolıp esaplanadı, sonlıqtan kópshilik jaǵdaylarda orta hám joqarı mektep jası balaları menen alıp barılǵanı maqul boladı.

2.3 Shańaraqta ata-analardıń óz-ara qatnas mádenyatınıń ayırım mashqalaları.

Shańaraqta ákeni qádirdan áke, al ananı bolsa mehriban ana dep ataymız. Sebebi hár-bir insan ushın ákedey ullı, qádirdan, anaday mehriban, jaqın adam bolmasa kerek. Ata-analar ullı adamlar esaplanadı, olarperzentlerdi dúnyaǵa keltirip, kózdiń qarashıǵınday abaylap-asırıp ósirip ǵana qoymastan, barlıq waqıtta quyash yańlı turmısımızǵa nur shashıp turadı, keleshekke baratırǵan jolımızdı aydın etitp turadı. Sonıń ushında eń jaqsı sóz, teńewler, jaqsı qosıqlar, muzıqalar usı ullı adamlarǵa arnaladı. Xalıq awızeki dóretpeleriniń qaysı janrın alsaqta ata-ananıń qádir-qımbatın sóz etedi. Shańaraqta ul, qızlar tárbiyasında ata-ananıń kúshindey kúsh, tásiyrindey tásir bolıwı múmkin emes. Balalar shańaraqta ata-analarǵa qarap ósedı, qalıpleseı. Xalqımız bul háqqında eki awız sóz benen dál túsindiredi.

Ataǵa qarap ul óser,

Anaǵa qarap qız óser.

dep ata-anaga qarap ul qizlardin qamalga keletugunligin uqtirip qoyadi. Ul qizlarinin itibarli insanlar bolip jetilisiwin ata-analar jaqsı koredi, bar kush jigerin usı maqsetleriniń orınlanıwına jumsaydı. Bul haqqında xalıq arasında minaday pikirler bar.

Ul-qız jaqsı bolsa,

Ata-ana quwanar,

Dana bolsa, el-jurt quwanar.

Shańaraqta ata-ana hám balalar ortasındaǵı qarım-qatnaslar insanıylıq pazyiletler tiyqarında bolıwları tiyis, ilajı bolǵanınsha ata-ananıń húrmetin ornına qoyıwǵa háreket etiw kerek, olardıń raxmetlerin, pátiyaların alıwǵa háreket etiw tiyis. Bul haqqında da xalıq bılay dep keltiredi:

Ata kewlin qabartqan,

Elishinde xor bolar.

Ana kewlin qabartqan,

Tislem nanǵa zar bolar,

-degen pikirler óle-ólgeninshе ata-ananı sıylaw, húrmet etiw kerekligin násiyatlaydı. Usı sıyaqlı hikmetlerdin hár birinde turmıslıq haqıyqatlıq, Ullı adamgershilikler sáwlelenip turadı. Ata-ananı sheksiz ulıǵlawshı, olardıń nuranıy júzlerin maqtanış etetuǵın ájayıp dastanlar, naqıl-maqallar, termeler, tolǵawlar, ańızlar oǵada kóp. Olardan birin misalǵa keltireyik.

Kúnlerden bir kúni eldi jaw jawlap alıptı, hár shańaraqqa barıp ásirese balalardı birim-birim qılısthan ótkerip atırǵan qusaydı. Bir ananıń bawırına

basıp, álpeshlep otırǵan bir ul balası, bir qız balası bar eken, olardı ana júdá jaqsı kórip olar ushın jan beriwge de tayar eken. Basqınshılar sol ananıńńıne basıp kirip: seni óltirmekshi emespiz, úlkeygende bizden ósh alıwı múmkin bolǵan balańızdı óltiremen deydi. Ana jalınıp-jalbıranıp balanı aman qaldırıwdı tilep atırsa, yaq dnp tınlamay atır eken. Balanıń ornına meni óltireǵoy dep ana jalbıranıp atırsa. Basqınshı seni de óltirmeymiz, tek oń kózińdi oyıp alaman, keyin balańızdı aman qaldıraman deydi. Ana ekilenbesten oń kózin oyıp alıwǵa qaylı bolıptı hám sol zamatta oń kózin oyıp alıptı. Ana «ıń» dep ses shıǵarmaptı, tek bala aman qalsa bolar dep tilek tilep otıra beripti.

Endi shep kózińdi oyıp alamız bolmasa qızıńdı óltiremiz deydi basqınshı, ana bawırına basıp otırǵan qızdı uslap otırıwı menen shep kózinde oyıp alıwına ırızılıq beripti, tek qızım aman qalsa bolar degen niyet penen. Basqınshılar ananıń shep kózinde oyıp aladı, ornına qızdı aman qaldıradı, óltirmeydi. Ana eki kózdende ayırılıp qalıptı biraq onıń ulı da, qızı da aman saw qalıptı. Sonıń arasında el bahadırları kóterilip basqınshılardı joq etipti, elde tınıshlıq ornaptı. Basqınshılardı jiberip atırǵan patshanıda jer menen jeksen etip onıń ornına bayaǵı eki kózden ayırılıp qalǵan ananı patsha etip saylaptı.

Ana balasın oń kózi, qızın shep kózi etip patshashılıq lawazımın júdá ádillik penen alıp bargan qusaydı.

Mine usı bir ańızdan ananıń qanshelli bala ushın óz janın pidá etiwge tayar ekenligin kórip, analarǵa degen mehr-muxabbat sheksiz oyanadı, olardıń qádir-qımbatlarınıń kózleriniń tirisinde-aq orınlarına qoya biliwge háreket etiwimiz tiyis. Shańaraqta ata-analar, jası úlkenler ózleriniń qanshelli orınların,

waziypaların, minnetlerin bilse sonshelli sol shańaraqta awızbirshilik boladı, olarǵa barqulla bereketler darıydı. Olar áziz ul-qızların ishsin, jesin, qatarınan kem bolmasın dep, ónip-óssin, er jetsin, ullı turmısqa qádem qoysın dep barlıq múmkinshiliklerdi jaratıwǵa háreket etedi.

Ullı babamız Alisher Nawayınıń kópshilik shıǵarmalarında ata-ananı húrmetlew, olardı ulıǵlaw kerekligi haqqında sóz etiledi. Onıń «Hayrat-ul abrar» miynetinde ata-anaǵa bolǵan húrmet-izzetti bılayınsha táripleydi.

Bastı pidá áyle ata qasına,
O'zińdi sadaqa qıl ana basına,
Eki dúnyada hám tileseń dáwlet,
Usı ekewiniń muradın hasıl et,
Usı ekewine qushaǵıńdı ash,
Birisin ay dep bil, birisin quyash.

Shańaraqtaǵı barlıq adamlardıń óz-ara qarım-qatnasları talap dárejesinde bolsa ol jerde húrmet-izzet ómir súredi. Bul awızbirshilikti támiyinlewde ata-analar shańaraq aǵzalarınıń (balalardıń, qızlardıń, kelinlerdiń) waziypaların belgilep, olardıń ata-ana kórsetpeleri tiyqarında is alıp barıwın támiyinlewleri tiyis. Hámme waqıt shańaraqtaǵı ul-qızlar ata-ananıń raxmetlerine sazawar bolıwǵa tırıswları tiyis.

Ata-analarımız biziń tek ǵana dúnyaǵa keliwimizge sebepshi bolıp qalmastan, mıń mashqalalar shegip bizdi ósirdi, bawırına basıp álpeshledi, jılaǵan waqıtlarımızda jubatıw ushın bar kúshlerin sarp etti. Awırıp qalǵanımızda shır-pır bolıp aylanıp júrdi, dúzelip ketiwimiz ushın barlıq

ilajlardi orinladi, jeytugin, ishetugin, kiyetugin narseler menen tamiyinledi.
Oqitti, tarbiyaladi, shanaraqli, uyli-jayli etti

II-bapqa juwmaq

Bul bapta shanaraq agzalari arasinda qarim-qatnas madeniyatinin ayrim mashqalalari soz etildi. Shanaraqta ata-analardin qatnas madeniyati saqlaw qadeleri oz sawleleniwin tapqan. Haqiqatinda da bala tarbiyasina ata-analardin oz-ara qatnaslarinin tasiri ogada ulli. Bul soz etilgen ilimiy dalillerden jas shanaraqlardagi ata-analar bala tarbiyasinda qollansa maqsetke muwapiq boladi.

III BAP. SHAÑARAQTA BALA TÁRBIYASINA ATA-ANALAR QATNASLARI BOYINSHA TÁJIRIYBELER.

3.1 Shañaraqta bala tárbiyasinda ata-analar qatnaslari boyinsha tájriybelerdi u'yreniwdiń áhimiyeti.

Házirgi dáwir hár bir adamnan durıs túsiniklerdi, hár bir qatnaslardan durıs juwmaqlar shıǵarıwdı, ádep-ikramlılıq páklikti, shıdamlılıqtı, jámiyettiń barlıq tarawlarında jedelli háreketler etiwdi talap etip atır. Keleshegimizdiń qanday bolıwı házirgi kúndegi tárbiyalanıp atırǵan jaslardıń alıp atırǵan tárbiyalarınıń mazmunına, nátiyjelerine baylanıslı. Bunday ullı wazıypalardı ámelge asırıwshı, morallıq hám materiallıq baylıqlardı dóretiw tiyqarı shañaraqlar bolıp esaplanadı. Shañaraq jámiyettiń baslanǵısh jámiyettiń bir buwını sıpatında oǵada quramalı qurılısqa iye bolıp, ol óz xızmetlerinde shañaraq aǵzalarınıń zárúrlikleri hám qábiletleri, túrli xızmetlerdiń maqset hám wazıypaların ǵana emes, al tárbiya xızmetlerin alıp baradı. Onıń quramalılıǵı hám hártáreplili xızmetleriniń turmısqa baylanıslılıǵı eki tárepleme bolıp esaplanadı:

-Birinshiden, jámiyettiń kishi bir bólegi, jámiyetlik ózgerislerdi júdá sezgirlik penen bilip alatuǵın, ózinde sáwlelendiretuǵın belgige iye. Buǵan tiyqarlana otırıp shañaraq tárbiyasın jámiyetlik tárbiyanıń tiyqarǵı bir bólegi dep esaplaw múmkin.

-Ekinshiden shañaraqtıń quramalı hám kóp qırılı xızmetleri onıń wazıypaları hám dúzilisine, jámiyetlik turmıs tárizine, shañaraq aǵzalarınıń

jámiyetlik xizmetlerine, olardıń barlıq qızıǵıwshılıqları, zárırlıkları hám múnásebetlerine baylanıslılıǵın názerde tutıw kerek.

Shańaraqtıń tárbiya isleriniń quramalılıǵınıń taǵı basqada sebepleri bolıwı múmkin, olardıń ózine tán ózgeshelikleri bar. Geybir shańaraq basshıları joqarı maǵlıwmatlı bolsa, geybir shańaraq iyeleri orta maǵlıwmatlı, geybirewleri on bir jıllıq maǵlıwmat penen-aq sheklengen bolıwı múmkin. Shańaraq basshıları esaplanatuǵın ata hám analardıń geybirewleri pedagogıqalıq bilimlerge iye bolsa geybirewleri pedagogıqalıq bilimlerge iye emes. Demek shańaraqlardaǵı ata-esaplanadı. Ata-analar qanshelli manawiy bay bolsa sonshelli shańaraqlardaǵı qatnaslar tártipli ráwishte, bay insaniyılıq tiyqarında alıp barıladı. Olar tek másláhát beriw, jol-jorıq kórsetiw, maqullaw, xoshametlew hám jazalaw menen tárbiyalap ǵana qoymay, miynet arqalı sonday-aq balalardıń baslamaların esapqa alǵan halda demokratiyalıń jaǵdayda erkin alıp barıwlarında múmkin. Balalar shańaraqta hárqanday qatnaslardı ata-analardan, ajaǵa hám ajapalarınan úyrenedi, olardıń qatnasları baǵdarındaǵı qatnaslarda boladı. Olar nelerdi islew paydalı, nelerdi islew zıyanlı ekenliklerinde ańlap bilip aladı. Nátiyjede balalardıń ádep-ikramlılıq normaları belgili dárejede qalıplesip baradı. Eger balalar ádepli, manawiy bay, tártipli, intizamlı bolsa onda bunday jaǵdaylardan jámiyette qanaatlanadı. Sebebi bala tárbiyasında shańaraq hám jámiyetliliktiń mápleri bir bolıp esaplanadı.

Az balalı shańaraqlarǵa qaraǵanda kóp balalı shańaraqlarda ata-ana hám balalar qatnası quramalasqan formada boladı. Tájiriybeli tárbiyashılardıń

kórsetiwinshe az balalı shańaraqlardaǵı tárbıyanıń nátiyjesi menen kóp balalı shańaraqlardaǵı tárbıya nátiyjelerin salıstırǵanda, kóp balalı shańaraqlardaǵı tárbıyanıń birqansha sapalı bolatuǵının atap ótedi.

U'iken shańaraqlardaǵı balalar kópshilik penen qatnaslarda bolıwǵa beyimleskenlikten kollektivke tez beyimlesedi hám óz ornın tez tawıp aladı. Kishi shańaraqtan, az balalı shańaraqlardan shaqqan balalar kollektivke qıynshılıq penen beyimlesedi. Olar ata-anaǵa kóbirek súyengen halda háreket etedi. Kópshilik jaǵdaylarda erke bolıw halatlarında ushırasadı, sonlıqtan basqalar menen bolǵan qatnaslarında durıs nátiyjelerge erise almay qalıw jaǵdayları da ushırasıwları múmkin. Házirgi waqıtları kópshilik shańaraqlarda balalı bolıwdı tártiplestirip, retlestirip atır. Bul kóz-qarastan qarasaq kem balalı shańaraqlardıń kóbeyip ketiw jaǵdaylarında jámiyetshilikti oylandırıp qoyadı. Elede bolsa awıllıq hám qalalıq sharayatındaǵı shańaraqlardıń balalı bolıwdı retlestiriwi bir qıylı emes. Degen menen awıllıq jerlerde balalı bolıwdı retlestiriw qalaǵa qaraǵanda awılda ele tolıq eń jayǵan joq. Awılda ele kóp balalı bolıw dástúrleri dawam etip kiyatır. Shańaraqlardaǵı ata-ana hám bala qatnaslarınıń wárqıylı ózgesheliklerge iye bolıwı tek kóp balalı hám az balalı bolıw jaǵdaylarına ǵana baylanıslı degen juwmaqqa kelmewimiz kerek emes. Shańaraqlardaǵı ata-ana hám bala qatnaslarınıń hár túrli ózgesheliklerde bolıwı shańaraqtaǵı tárbıyalıq islerdiń qalay alıp barılıwına baylanıslı bolıwı múmkin. Sonday-aq shańaraqta ata-ananıń ákeleri, shesheleri (ataları, ájeleri) bar shańaraqlarda qatnaslar ózgeshe bolıwı tábiyǵıy nárese. Sebebi shańaraqta bir balanı ájesiniń balası yamasa atasınıń balası dep ol balaǵa bolǵan qatnas basqa

balalarga bolgan qatnaslardan ózgeshede bolıwı múmkin. Ayırım shańaraqlarda millet, úrp-ádetler keń qollanılsa, kerisinshe ayırım shańaraqlarda orıslasqan yamasa basqa millet wákilleriniń tásiiri bolıp olardıń bala qatnaslarına basqasha tásiyirlerintiygiziw jaǵdaylarında ushırasadı. Sebebi basqa millettiń basqa milliy ózgesheligi bolıwı tábiyǵıy bolıp esaplanadı. Balalar shańaraqlardaǵı qatnaslar, tárbiyalıq isler tásiiri nátiyjesinde belgili bir tiyqardı qalıplesiwi menen birge mektepte, mektepten tisqari tárbiya mekemelerinde, jámiyetlik orınlarda balalar menen birge oynaw payıtında olar menen hárqıylı qatnaslarda bolıp turmıs tájiriybelerin taǵıda arttıradı. Ata-ana hám bala qatnaslarınıń ózgesheliklerge iye bolıwı shańaraq aǵzalarınıń kimlerden turatúǵınlıǵına yaǵnıy shańaraqtıń qanday ekenligine baylanıslı eken. Bizdegi shańaraqlardı tómendegishe birneshe túrlerge bóliw múmkin:

1. Kóp balalı shańaraqlar.
2. Az balalı shańaraqlar.
3. Ákesi joq shańaraqlar.
4. Anası joq shańaraqlar.
5. Áke-sheshesi hám ata-ájesi bar shańaraqlar.
6. Áke-sheshesi hám atası bar shańaraqlar.
7. Áke-sheshesi hám ájesi bar shańaraqlar.
8. Tek er balaları bar shańaraqlar.
9. Tek qız balaları bar shańaraqlar.
10. Qız hám er balaları bar shańaraqlar..
11. Áke yaki sheshesi basqa millet wákili bolǵan shańaraqlar. h.t.b.

3.2 Shańaraqta bala tárbiyasında ata-analar qatnasları boyınsha tájriybelerinen paydalaniw mu'mkinshilikleri.

Shańaraqta bala tárbiyasında ata-analar qatnasları boyınsha aldınğı qatarlı tájriybelerdi úyreniwdiń pedagogıqalıq áhmiyeti ógada ullı. Tilekke qarsı ayırım ata-analar úlgili shańaraqlardan úlgi alıwdıń ornıa ózleriniń túsiniklerine tiyqarlana otırıp bala tárbiyasın óziboladıshılıqqa salıp tárbiya islerin bosańlastırıp jiberedi, nátiyjede ósip kiyatırǵan jas áwlad zaman talaplarına say qalıplespey tátip buzlar toparlarına kirip ketedi. Biz joqarıdaǵı pikirlerdi esapqa ala otırıp magistirlik dissertatsiya jumısımız temasin shańaraqta bala tárbiyasına ata-analar qatnası dep aldǵanbız. Mashqala ilimpazlar tárepinen bir qansha kem izertlengen tarawlardıń biri bolıp esaplanadı. İlimiy jumısımızda shańaraqlardaǵı ata-analardıń bala tárbiyasına bolǵan tásirlerin úyreniwge háreket ettik hám ata-analardıń bala tárbiyasına bolǵan shart-sharayatların anıqladıq. Bunday ózgesheliklerge iye shańaraqlardı álbette ata-ana hám bala qatnaslarınıń hár túrli ekenligin izertlew jumıslarınıń juwmaqları kórsetip atır. Álbette ájeleri, ataları aqlıqların erkeletedi, hár túrli tártip buzarlıq háreketler etse áke-shesheleriniń eskertiwlerine qarsı shıǵadı nátiyjede balalarda tártip buzarlıq jaǵdaylardıń artıp barıwları sózsiz.

Men birinshi bolıp 5-klasındaǵı Tilepbergenov Nursultannıń shańaraǵına barıp onıń ata-anaları menen bolǵan qatnasların baqladım. Nursultan ǵ009-jılı tuwılǵan, Nókis qalası Taslaq elatı Qızıl qum kóshesinde turadı. Ákesi Baltabaev G'ayrat 1973-jılı tuwılǵan, buxǵalter bolıp isleydi, anası Asamatdinova Juldız 1974-jılı tuwılǵan, Nókis nan qambinatında jumısshı bolıp

isleydi. Shańaraǵında úsh perzent bar Nursultan ekinshi perzenti, ol baqshada tárbiyalanǵan, keyin mektepke 6 jasta kelgen. Ol barlıq sabaqlarına jaqsı úlgeredi, tártibi, tazalıǵı jaqsı, sabaqtan qalmay qatnasadı. Shańaraǵına barǵanımda ata-anaları Nursultandı jaqsı kútip aldı, qatnasları júdá maǵan unadı, Nursultan áke-sheshesi jaqsı kútip alsa da olarǵa erkelep, moyın tawlıq etip qolaysız háreketler orınlamadı. Nursultannıń úyine ata-anaları menen bolǵan qatnasların baqlaw ushın birneshe ret bardım, olardıń qatnasları maǵan unadı.

Men ekinshi bolıp sol klasstıń oqıwshısı İsmaylova Juldızdıń ata-anaları menen bolǵan qatnasların baqladım. J.İsmaylova 1996 jılı tuwılǵan Nókis qalası Taslaq elatı Abadan kóshesinde turadı. Juldızdıń ákesi joq sheshesi bar. Sheshesi İsmaylova Patima, 2-topar mayıbı, burın medsestra bolıp islegen, úsh perzenti bar, ekewi qız, birewi er bala, Juldız ekinshi perzenti. Juldız baqshada tárbiyalanǵan, mektepke 6 jasınan kelgen. Sabaqqa úlgeriwi júdá tómén, sabaqtan júdá kóp qaladı, taza teme túsindiriw waqtında dıqqatı basqa jaqqa ózgerip kete beredi, oqıtıwshı bir neshe ret eskertiwler berdi. Juldızdıń úyine barǵanımda anası Patima qızımın oqıwdan kelgenine itibar bermedi. Meniń menen sálemlesti, biraq ashılısıp sóylespedi. Bir neshe ret barǵanımda da usı hádiyse júz berdi. Birinshi barǵanımda tanımasızlıq etip xabarlaspadı dep oylap edim, yaq óziniń minezi solay bolıwı kerek. Qızı Juldızdıda qızǵın kútip almadı, oqıw jaǵdayların da soramadı. Mine eki shańaraqtaǵı balalardıń ata-analarınıń qatnasları. Birinshisiniń áke-sheshesi bar, ekinshi shańaraqtaǵı balanıń ákesi joq, ákesi bolmasa anası óz perzenti menen jaqsı qatnasta bolıwı kerek edi, kerisinshe itibar awdarmadı. Sonlıqtanda Juldız itibarsız, sabaqların

jaqsı ózlestirmedi, sabaqtan kóplep qaladı. Birinshi shańaraqta áke-sheshesi ekewi de bar dedik hám olaldıń ekwinde balası Nursultan oqıwdan barganında itibar berip, jaqsı kútip alıp atır. Meni de Nursultannıń oqıtıwshısı retinde qarap jaqsı qatnaslarda bolǵanlıǵınıń gúwası boldım.

Áyyemgi Gretsiyada jasaǵan Platon, Sokrat pikirin dawam etip minaday degen edi: Jer júzindegi barlıq miyrimsizlik, adamlardıń menmenligi, olardıń hárqıylı qatlamlarǵa bóliniwi-en dáslep bala tárbiyasında shańaraqtaǵı sharayattıń bir tegis ekenliginen kelip shıǵadı. Ata-analardıń óz perzentlerin hádden tıs jaqsı kóriwi-ózimshil, hámelparaz, sonday-aq adamlardı bir-birinen ayırıwshılıq, olar arsına ot salıp, dushpansılıqtı keltirip shıǵaratuǵın qásiyetlerdi júzege keltiredi.

Bunnan kóp jıllar burın ayırım pedagog ilimpazlar bala tárbiyasın mámleket moynına alıwı kerek degen pikirlerdi de aytıp shıqqanı málim. Biraq sońǵı waqıtları basqa topardaǵı ilimpazlar bul pikirlerge qarsı shıǵıp, ata-analar muxabbatı, olardıń óz perzentleri menen qarım-qatnası kishkenelerge (balalarǵa) hawa menen suwday zárúr ekenligin anıqladı. Bala tárbiyasın shańaraqtan bólip qaraw múmkin emesligin dálilledi. Shańaraq tárbiyası menen jámiyetlik tárbiya qosa alıp barılǵanı maqul boladı, ol eki tárbiyanı bir-birine qarsı qoyıw yamasa bir tárepleme háreket etiw aqılǵa sııspaydı.

Pediatrlardıń tastıyıqlawınsha úsh jasqa shekemgi balalarda bir neshe ay ǵana ata-ananıń mehr-muxabbetinen ayırıw, olardıń aqılıy, morallıq hám emotsiyallıq rawajlanıwına kúshli zıyanın tiygizedi eken. Adamnıń keleshekтеgi turmısına nárestalik waqtında-aq tiyqar jasalar eken. Hárbir jeke

adamnıń ruwxıy, emotsional tiyqarın júzege keltiriw-bul shańaraq tárbıyasınıń maqseti hám tiyqargı mazmunı bolıp esaplanadı. Nekelik gúwaliqlarına iye, perzent kórejaq erli-zayıplardıń báride mine usı quramalı bolğan wazıypanı orınlawğa tayarma? Onı orınlawğa neler járdem beredi, neler kesent keltiredi. Bul sorawlar kúndelikli turmısta ózinen-ózi payda bolatuǵın sorawlar bolıp esaplanadı. Geybir pedagog balalardı baqshada tárbıyalawdıń zárurlıǵı joq degen pikirlerdi de aytadı. Olardıń pikirinshe bir tárbıyashı jigirmalağan balaǵa tárbıya beredi, ol óz analarında tásirin barlıq balaǵa ótkere alama? Álbette olay ete almaydı, bul pikirge májbúriy qosılıwımızǵa tuwra keledi.

Biraq pedagogıqalıq, ekonomıqalıq hám basqada jaǵdaylardı esapqa al otırıp balalardı baqshaǵa beriwge májbúrmiz. Házirgi waqıtta ertedegidey baqshaǵa beriwdi jámiyetshilik tejestirip atırǵan joq, baqshaǵa beriw, bermew hárbir ata-ananıń óz erkine berilip otır. Joqarıda keltirip ótkenimizdey-aq balalar ushın ata-analarınıń qatnaslarınıń táhiri oǵada ullı. Bul kóz-qarastan qarasaq ata-analar balalardı ilajı barınsha durıs qatnaslarda bolıwımız tiyis. Ata-analardıń óz perzentlerine neni inam etiw kerekligin, qalay inam etiw kerekligin biliwleri tiyis. Onıń ushın olarda belgili dárejede pedagogıqalıq bilim bolǵanı maqul boladı. Tilekke qarsı geybir ata-analar ózleri dúnyaǵa keltirgen balaları aldında óz wazıypaların orınlay almay, balaların «tiri jetim» etip qoyǵanlarında aramızda ushırasadı.

Balalardıń hár tárepleme úylesikli rawajlanıwında álbette analardıń roli oǵada ullı. Olar «jaqsı ana» bolıwı ushın tábiyat hám jámiyet tárepinen qoyılatuǵın talaplardı ózinshe orınlawları tiyis. Bul talaplar bir jaǵınan bir-biri

menen baylanishi bolsa ekinshi ekinshi jagman olar arasında qarama-qarsılıqlarında bolıwı múmkin. Ondaı jagdayda eki talapqa da say háreket ete alıw úlken iskusstvo bolıp esaplanadı. Bul kúsh ananıń tábiyyı sezimlerin, umtıwların biyqarlamastan onı jámiyetlik zárúrlık hám normalar menen teńlestiredi. Ata-ananıń maqsetleri bir baǵdarǵa qaratılǵan bolıwları tiyis. Olda bolsa balaların fızıqalıq, morallıq jaqtan normal rawajlandırıw, adamgershilikli etip ósiriwden ibarat. Geyde ayırım shańaraqlarda ata-ana hám bala qatnasları menen birge tuwǵan-tuwısqanlar qatnasınıń da tárbiyalıq tásiiri oǵada ullı baladı. Mısalı: aǵa-ini, apa-sinli qatnasların alsaq olarda bir-birine geybir zatları úyretedi, birewleri úyrenedi. Báribir olar qatnaslarında ata-analar qadaǵalawları tiyis, qolaysız táreplerin túsindirip durıs baǵdarǵa baǵdarlap barıwǵa tuwra keledi. O'zi boladıshılıqqa salsaq balalar ózlerinshe qáte qatnaslarda bolıwları múmkin. Aǵa-ini, apa-sinli bir-biri menen miyrim shápáátli bolıp qatnas jasawları álbette óz ata-analarından úyrenedi. Sonlıqtanda ata-analar barlıq balalarına teńdeı qatnaslarda bolǵanı maqul boladı. Ata-analar geyde barlıq balarǵa teńdeı qatnaslarda bolmaytuǵın jagdayları da ushırasadı, mısalı birewler úlken balasın, birewler kishkene balasın, yamasa eki-úsh qızdıń arasında bir er bala bolsa sonı hádden tis erkeletip jiberiwleri múmkin. Ol balalar ózinen úlken aǵalarına yamasa apalarına baǵınbaydı kerisinshe olarǵa kúsh kórsetiwleri de múmkin. Bunday teńsizlikler aǵayınlılar arasında alawızlıqlar keltirip shıǵaradı.

Aǵa-ini hám apa-sinlilerdiń qatnaslarında olardıń jas ayırmashılıqlarınıń da áhmiyeti ullı. Olar bir-biri menen qatar yamasa arları 2-3 jas bolsa olar

arsındaǵı baylanıs júdá kúshli bolıp, olardıń oyınlarında, háreketleride birdey boladı. Bunday jaǵdayda olrdıń arasındaǵı jınısıy ayırmashılıqlarda sezilmey qaladı. Olar sekirispek, juwırısbaq, jasırınbaq t. b. oyınlardı birge oynaydı. Mine bular olardı doslastıratuǵın, bir-birne elede jaqınlastıratuǵın sebepshileri boladı. Aǵa-ini hám apa-sińlilerdiń aralarındaǵı jas ayırmashılıqları 10-12 jastan bolsa, olar arsındaǵı qatnaslar birqansha quramalı bolıwı sózsiz. Birge oynay almaydı, birewin ekinshisiniń túsiniwi qıyın boladı álbette. Kóp balalı shańaraqlarda eń úlkeni qız bala bolsa ol anaǵa járdemshi boladı. Ana awqat pisirse ol bala jubatadı. Ana bala jubatqanda ol kir juwadı, Demek bárinen keyin bir jumıs tabıladı. Geyde inisiniń sabaǵın tayarlatısa, taǵı bir úkesin baqshaǵa aparıp keledi. Bul ol qızǵa bir qangsha qıyın boladı. Sebebi ol da sabaq tayarlaw kerek, oynaw kerek, dńem alıw kerek t. b. Biraq ekinshi jaǵınan turmıs mashqalalarına arlasıp úyrenedi. Erteńgi kúni turmıstı tez meńgerip ketiwine múmkinshilikler payda etedi.

Kóp balalı shańaraqlardıń birne kelin tússe álbette shańaraqqa kelgen taza adamnıń sol úydiń sharayatlarına tez kónligip ketiwleri qıyın, bul waqıtları qáyin eneniz hátteki qáyin atańız, shańarqtaǵı jası úlkenlerdiń, qala berse kelinniń kúywiniń ornı oǵada ullı. Tilekke qarsı geybir shańaraqlarda taza kelin sol úyge úyrenisemen degeninshe qáyin enesi yamas qáyin ataları menen shıǵısa almayda qalatuǵın jaǵdaylar ushırasadı. Bundayda óz-ara qatnaslar jaqsı nátiyjeler bermeydi. Bul qatnaslardı kórip turǵan jas óspirimlerde, balalarda qolaysız túsinipler payda bolıwı tábiyǵıy nárese. Sonlıqtan ata-analar, shańaraqtaǵı basqada jası úlkenler qarım-qatnaslardıń bunday táreplerine

álbette jaqsı itibar beriwleri kerek boladı. Qanday mashqala bolsada ilajı bolğanınsha biymálel sheshiwge háreket etken maqul boladı. Demek shańaraqlardıń, shańaraq aǵzalarınıń ózgesheliklerine baylanıslı olardıń qatnaslarında ózgeshe bolar eken. Usı pikirdi tastıyıqlawshı turmıstan úsh misal keltirip juwmaqlamaqshımız.

Birinshisi, qońsılar gúrrińlesip otırıp birewi óz qızınıń turmısı haqqında aytıp atır: «Qızım jaqsı jigitke turmısqa shıqtı, kúyew balam itibarlı jaqsı jigit, miynet súygish jigit. Qızım azanda uyqıdan turmastan burın shay qaynatadı, sútke barıp keledi, keyin qızımdı oyatıp shayǵa shaqıradı»-dep kúyew balasın maqtap atır.

Ekinshisi: «Kelinim júdá hayyar, jatıwdan, uyıqlawǵa erinbeydi. Balam shayın ózi demlep ózi ishıp ketedi azanda»-dep atır.

U'shinshisi: Balasınıń ruxsatsız úylengenligin aytıp atır. «Tayarlıǵımız joq edi, ákelme desek ákelip tasladı. O'shimdi kelinimnen alıp atırman, shıdasa kónsin kónbese ketsin» dep óziniń taza kelini menen arındaǵı qatnaslardı basqalardı jetkerip berip atır. Mine shańaraqlarda ata-ana hám bala qatnasları hár túrli shańaraqlarda hár túrli mazmunda ámelge asırıladı. Álbette bunday ózgeshe qatnaslardı tamashalap otırıwımız orınsız. Kóshe biyleri, awıl aqsaqalları, maqankomlar, awıldın mollaları tárbiyalıq jumıslardı kúsheytiwleri iyis. U'lgili shańaraqlardaǵı jaqsı qatnaslardı radio, televidenie, ǵazeta arqalı tárbiyalap, olardı en jaydırganları maqul boladı. Ata-analar óz balalarına qanday giler kórsetip atır? Mine usı sıyaqlı máselelerdiń shańaraqlarda qalay óz

kórinislerin tawıp atırǵanlıqların anıqlaw maqsetinde ilimpazlar anketa sorawların berip kóp sanlı ata-analardan juwaplar alǵan.

Ol anketa sorawları tómendegilerden ibarat.

1. Ata-ananın ismi-sháripleri.(tuwılǵan jılı, maǵlıwmatı, kásibi, adresi)
2. Shańaraǵınızda neshe perzentinız bar? (İsmleri, tuwılǵan jılları, jınısı, neshinshi klassta)
3. Sizin súygen shınıǵıw islerinız?
4. Balańızdın súygen shınıǵıw isleri
5. Shańaraqta balalar shuǵıllanatuǵın islerge jaratılǵan sharayatlar qalay?
6. Bala tárbiyasında qıynalıp atırǵan joqsızba?
7. Shańaraqta balalar menen bolǵan qatnaslarda neler awır soǵıp atır?
8. Tárbiyanın qaysı metodınan, usılınan kóp paydalanasız?
9. Shańaraqta bala tárbiyası menen kim kóbirek shuǵıllanadı?
10. Siz kóbirek balańız benen qanday qatnaslarda kelispey qalasız?
11. Siz hám balalarınızdın keleshegi haqqında pikirlerde qarama-qarsılıqlar barma?
12. Balańız ne ushın qolaysız háreketlerge jol qoyıw jaǵdayların bilesizbe?

13. Shańaraǵıńızda óz-ara qarım-qatnaslardı qalay bahalaysız?
14. Qızıńız yamasa ulıńız tuwralı kimlerden kóbirek maǵlıwmat alıp turasız?
15. Tárbıyaǵa baylanıslı qanday ǵazeta hám jurnallardı oqıp turasız?
16. Televizordan tárbıyaǵa baylanıslı bolǵan qanday kórsetiwlerdi sistemalı kórip barasız?
17. Shańaraǵıńızda balalarıńızǵa ertek, tımsal, ańız, tolǵawlar, naqıl-maqallar aytıp beresizbe?
18. Usı oqıw jılında neshe márte, ne máselege baylanıslı mektepke bardıńız?
19. Neshe márte balalarıńızdın klass basshıları úyińizge keldi?
20. Balalarıńızdın sabaqtı durıs ózlestiriwi hám tárbıya sıpatlarınıń jaqsılanıwı boyınsha qanday másláhátler beresiz?
21. Shańaraǵıńızda balalar menen bolǵan óz-ara qarım-qatnaslarda kelispewshilikler bolama, bolsa kóbirek kim kóbirek kelispewshilik sebepshisi dep bilesiz?

Joqarıdaǵı soraw juwaplardın nátiyjeleri kórip shıǵılıp ata-analardıń balalar tárbıyasına qanday qatnaslarda ekenligi anıqlanǵan. Ata-analar menen islesiwshi tálim tárbıya mekemeleri xızmetkerleri joqarıdaǵı sorawlar tiyqarında

ata-analarga qatnaslar jasap olardıń is tájriybelerin úyreniw múmkinshiliklerine iye boladı.

Juwmaq.

Asirese milliy G'árezsizlik sharapatı shańaraқтаǵı bala tárbiyasına bolǵan itibardı elede kúsheytti. Jámiyettiń aqılıy jaqtan jetiliskeń, ádjep-ikramlılıq jaqtan pák, fiziqalıq jaqtan kúshli, ruwxıy jaqtan bay áwladlardı kóplep jetilistiriw táreptarı. Bunday áwladlar manawiy-ádep-ikramlılıq jaqtan shańaraqlarda ǵana tárbiyalanadı. Sonıń ushında shańaraqtı rawajlandırıw, onı hár tárepleme bekkemlew ushın islengen barlıq hárezketler jas óspirimler tárbiyası menen oǵada tıǵız baylanıslı bolıp esaplanadı. Hár qanday jámiyette ullı mámlekettiń dúziliwi, bekkemleniwi jaslardıń qanday bolıwına, olardıń qanday tárbiya alıwına baylanıslı. Demek bul ádiwli isti ámelge asırıwdı shańaraqtıń, ata-ananıń roli oǵada ullı. Bul haqqında húrmetli birinshi Prezidentimiz İ.A.Karimov: «Manawiyat insańǵa ana súti, ata órneǵi, ata-babalarımız násiyatları menen sińedi»-dep oǵada durıs atap ótken edi. Shańaraq tárbiyası degende ata-analardıń óz turmısın durıs shólkemlestiriwi, erli-zayıplı ortasında, balalar aldında hám balalar menen bolǵan qarım-qatnaslardı túsiniwimiz kerek. Hár qanday tárbiya jas óspirimlerge ata-analardıń, shańaraқтаǵı jası úlkenlerdiń qatnasları tiyqarında alıp barıladı. Bizniń baqalavr qanıgelik pitiriw jumısımızdıń temasında mine usı máselege baǵışlangan. Jumısshı orınlar barısında birneshe ádebiyatlar menen tanısıq, olardı talladıq, mektepte ata-analar menen pikirlestik, ayırım oqıwshılardıń

shańaraqlarına bardıq, qońsımız esaplamaytuǵın birneshe ata-analar qatnasların baqladıq. Haqıyqatında da shańaraqta balalardıń qalay tárbiyalanıwı ata-anaga tikkeley baylanıslı. Olay eken hárbir ata-ana shańaraqtaǵı bala tárbiyasında balalar menen bolǵan qatnaslarında tájiriybeli ata-analar, pedagoglar, ilimpazlar kórsetpelerine ata-babalarımızdan qalǵan dástúrlerge, úrp-ádetlerge súyengen hálde is alıp barsa birqansha durıs boladı. Biz jumısımızdıń sońında úyrengen, izertlegen jumıslarımızdıń nátiyjelerine qaray otırıp shańaraqtaǵı oǵada áhmiyetli is bolǵan bala tárbiyasında ata-ana hám bala qatnaslarına baylanıslı óz másláhátlerimizdi bermekshimiz.

Ata-analarga usı mashqala boyınsha pedagogıqalıq másláhátler.

1. Shańaraqta ata-ana balalar aldında ózlerin juwapkershilikli adamlar seziniپ balalarga barqulla jaqsı tárepinen úlgi bolıwǵa háreket etiwleri tiyis.

2. Balalar menen bolǵan qatnaslarında olardıń jas hám jeke ózgesheliklerin esapqa alıw kerek boladı.

3. Balalar menen bolǵan qatnaslarda balalardıń kewil xoshlıǵın esapqa alıwı tiyis.

4. Balalarga talapshań bolıw menen birge olardı shın kewilden súyip, húrmet etiwimiz tiyis.

5. Balalar menen bolǵan qatnaslarımız olardı ata-ananı, jası úlkeni húrmet etiwge, jası kishige ziynet kórsetiwge, Watandı súúyiwge, miynet etiwge baǵdarlaytuǵın dárejede bolıwı kerek.

6. Balalar menen bolǵan qatnaslar xalqımızdıń úrp-ádetlerin, dástúrlerin saqlaǵan, ata-babalarımızdıń násiyatların bassılıqqa alǵan halatta bolıwı tiyis.

shańaraqlarına bardıq, qońsımız esaplamaytuǵın birneshe ata-analar qatnasların baqladıq. Haqıyqatında da shańaraqta balalardıń qalay tárbiyalanıwı ata-anaǵa tikkeley baylanıslı. Olay eken hár bir ata-ana shańaraqtaǵı bala tárbiyasında balalar menen bolǵan qatnaslarında tájiriybeli ata-analar, pedagoglar, ilimpazlar kórsetpelerine ata-babalarımızdan qalǵan dástúrlerge, úrp-ádetlerge súyengen hálde is alıp barsa birqansha durıs boladı. Biz jumısımızdıń sońında úyrenen, izertlegen jumıslarımızdıń nátiyjelerine qaray otırıp shańaraqtaǵı oǵada áhmiyetli is bolǵan bala tárbiyasında ata-ana hám bala qatnaslarına baylanıslı óz másláhátlerimizdi bermekshimiz.

Ata-analargá usı mashqala boyınsha pedagogıqalıq másláhátler.

1. Shańaraqta ata-ana balalar aldında ózlerin juwapkershilikli adamlar seziniپ balalargá barqulla jaqsı tárepinen úlgi bolıwǵa háreket etiwleri tiyis.

2. Balalar menen bolǵan qatnaslarında olardıń jas hám jeke ózgesheliklerin esapqa alıw kerek boladı.

3. Balalar menen bolǵan qatnaslarda balalardıń kewil xoshlıǵın esapqa alıwı tiyis.

4. Balalargá talapshań bolıw menen birge olardı shın kewilden súyip, húrmet etiwimiz tiyis.

5. Balalar menen bolǵan qatnaslarımız olardı ata-ananı, jası úlken húrmet etiwge, jası kishige ziynet kórsetiwge, Watandı súúyiwge, miynet etiw baǵdarlaytuǵın dárejede bolıwı kerek.

6. Balalar menen bolǵan qatnaslar xalqımızdıń úrp-ádetlerin, dástúr saqlaǵan, ata-babalarımızdıń násiyatların basshılıqqa alǵan halatta bolıwı t

7. Pedagogical qaniygelikleri joq ata-analar ushin NMPİ diń pedagogiya kafedrası qaptalınan tólemli «Ata-analarǵa pedagogical bilim beriw» qısqa kursları ashılsa maqsetke muwapıq bolar edi.

8. NMPİ pedagogiya kafedrası oqıtıwshıları tárepinen ata-analar arasında lektsiya oqıwdı shólkemlestirse jaman bolmas edi.

Biz qaniygelik pitiriw jumısın orınlaw boyınsha dúzgen jobamız tiyqarında is alıp bardıq, bul mashqala boyınsha izertlew jumısı usınıń menen pitti dep esaplaymız, ilimiy basshımız benen birgelikte bul mashqalanıń kemis táreplerin jetilistiriwimiz, qátelerin saplastıramız dep oylaymız.

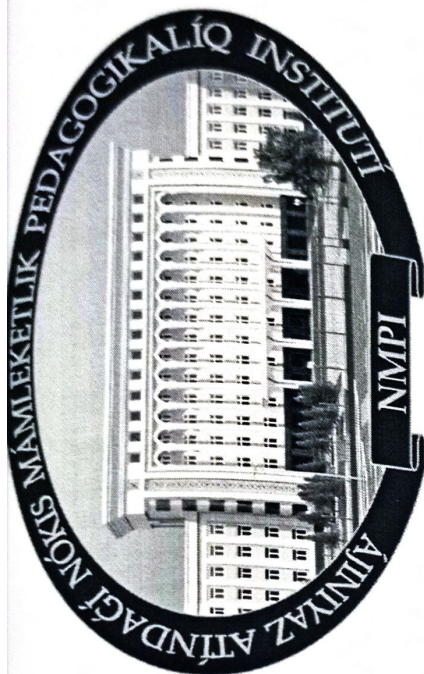
Paydalangan ádebiyatlar dizimi.

1. Karimov.İ.A. «Ózbekistonning óz istiqlol va taraqqiet yuli» T. 1992 y.
2. Karimov.İ.A. «Barqamal avlod-Wzbekiston taraqqietining poydevori» T.1998 y.
3. Daminov.T.O. «Esh onalarga maslahatlar» T. 1990y.
- 4.Allanazarova.A.Nazarov.Q. «O'mir hám turmıs ádebi» N-99
- 5.Munavvarov.A.Q. «Oila pedagogiqasi» T. 1994 y.
6. Afanaseva.T.M. «Semya» N. 1987 g.
7. Maxmud Hasaniy. «Ádeplilik bostanı» N. 1997j.
8. İnomova.M.O. «Farzand-nihol, ota-ona-bog'bon».T-93y
9. Oila bir gulshanki. T. 1996 y.
10. Shoumarov.G'.B, Shoumarov.Sh.B. «Muxabbat va oila»T 1994 y.
11. G'oziev. E. t.b. «Oila etiqasi va psixologiyasi»T-92y.
12. Azarov.Yu.P. «Semya pedagogiqasi» N. 1991 j.
- 13.İnomova.M. «Oilada bolalarning manaviy-axloqiy tarbiyasi» T. 1999 y.0
14. Karimov I.A. Wzbekiston mustaqillikka erishish ostonasida. T.: Wzbekiston, 1991.
15. Mirziyoev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik Wzbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. - T.: Wzbekiston, 2017.
16. Mirziyoev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qatıy tartib - intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatini kundalik qoidasi bwlishi kerak. - T.: Wzbekiston, 2017.
17. Mirziyoev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini taminlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. -T.: Wzbekiston, 2017.

18. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. - T.: Wzbekiston,
19. Mirziyoev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik- har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi b6lishi kerak.
20. 6zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017 yil yakunlari va 2021 yil istiqbollariiga baqishlangan majlisdagi 6zbekiston Respublikasi Prezidentining nutqi// Xalq s6zi gazetasi.
21. Sayfnazarov I. Bozor iqtisodiyoti va xodim komoloti. – T.: 1998.
22. Musurmanova O. Manaviy qadriyatlar va 6shlar tarbiyasi.-T.: “Wqituvchi”, 1996
23. Toqaev Sh. 6oyaviy talim-tarbiyada falsafaning wri. –T.:“STAR-POLIGRAF”, 2010.
24. Komilov N., Begmatov A., Quronov M. Rahbar va xodim. Toshkent: Akademiya, 1997.
25. Krichevskiy R.L. Esli v1 – rukovoditel. M.: Delo, 1994.
26. Sekreti umelogo rukovoditelya /Sost. İ.V.Lipsits. M.: Ekonomika, 6996.
27. Turqunov S.T. Zamonaviy maktab rahbarlarining funktsional vazifalari. Namangan: NVPQTMOI, 2003.
28. Turqunov S.T. Boshqaruv jara6nida tarbiyaviy munosabatlar // UWTM va ha6t. № 6. 2002.
29. Turqunov S.T. Talim muassasi rahbarlari boshqaruv faoliyati samaradorligining nazariy asoslari // Kasb-hunar talimi. 2003.

Internet saytlari:

1. [www. tdpu. uz](http://www.tdpu.uz)
2. [www. pedagog. uz](http://www.pedagog.uz)
3. [www. Ziyonet. uz](http://www.Ziyonet.uz)
4. [www. edu. uz](http://www.edu.uz)
5. dpu-INTRANET. Ped
6. <http://www.ziyonet.uz>
7. <http://www.gov.uz>
8. <http://www.nopma.uz>
9. <http://www.yuridlit.ru>
10. <http://www.allpravo.ru>
11. <http://www.trock.net/zakaz.htm.ru>

**5A110901 – “Pedagogika teoriyası hám tariyxı”
qániygeligi magistrantı Tájimuratova Shaxnozaniń
magistrlik dárejesin alıw ushın jazǵan**

DISSERTACIYASI

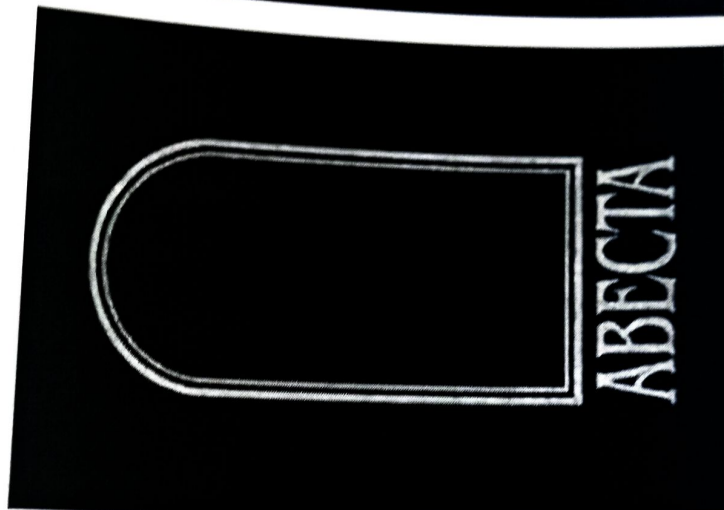
**Tema «Shańaraqta bala tárbiyasına ata-analar
qatnasınıń tásirı»**

- ▶ **I.BAP SHAÑARAQTA BALA TÁRBIYASINA
ATA-ANALAR QATNASI TÁSIRINIŇ
PEDAGOGIKALIQ ÁHIMIYETI**
- ▶ **BAP ATA-ANALARDIŇ SHAÑARAQ
AĞZALARI ARASINDA QARIM-QATNAS
MÁDENIYATI**
- ▶ **BAP SHAÑARAQTA BALA TÁRBIYASINA
ATA-ANALAR QATNASLARI BOYINSHA
TÁJIRIYBELER.**

- ▶ Temanın aktuallığı: Tema házirgi kúnde oğada aktual mashqalalardan bolıp esaplanadı. Shańaraqlıq tárbiya degende ata-analardıń óz turmısları, turmıs tárızleri tiyqarında bala shaxsında dún'ya qaras tiyqarları, siyasiy, ádep-ikramlılıq, estetiqaqlıq hám basqa social faktorlardı qalıplestiriw maqsetinde sistemalı, izbe-iz, ideyalyq hám ruwxıylıq tásir kórsetiw processı túsiniledi.
- ▶ Jumıstıń maqseti: Magistirlik dissertaciyaqlıq jumisimizdiń maqseti shańaraqta bala tárbiyasına ata-analar qatnasınıń tásirin hár tárepleme úyreniw, izertlew.
- ▶ Jumıstıń aldına qoyǵan wazıypaları. Dissertaciyaqlıq jumıstıń tiykarǵı wazıypası shańaraqta bala tárbiyasına ata-analar qatnası tásiriniń pedagogikaliq áhimiyetin, shańaraqta ata-analardıń qatnas mádeniyatin sonday aq shańaraq tárbiyasında úlgili ata-analar tájriybelerin izertlew.

...quagi bala tárbiyası haqqında.
Dızın biybaha kitabımız «Avesto» da mınanday qatarlardı oqıymız.
«Dun'yada eń gózzal ájayıp jer qay jer-dep sorasa aytıń, sharwa
adamı ushın mal jaylawı hám sút qatıǵı mol, ishinde hayal, bala-
shaǵası bar úy shın mánisindegi orın bolıp tabıladı». Kitaptıń basqa
bir jerinde «Dán ekken adam toqshılıq tuxımın sebedi. Ol Axura-
Mazdaǵa ıqlasǵóylikti arttırıw idealın alǵa súredi.

► 1.1 Shańaraqta ata-analar úlǵısınıń balalar tarbiyasına tásiri.

► Shańaraqlıq tárbiya degende ata-analardıń óz turmısları, turmıs tárizleri tiyqarında bala shaxsında dún'ya qaras tiyqarları, siyasiy, ádep-ikramlılıq, estetiqaqlıq hám basqa social faktorlardı qalıplestiriw maqsetinde sistemalı, izbe-iz, milliy ideallıq hám ruwxıylıq tásir kórsetiw processı túsiniledi. Bıraq, bunda jámiyetimiz rawajlanıwı múnásibeti menen shańaraq, onıń bárshe turmıslıq basqışları keskin ózgerislerge ushırap atırǵanlıǵın esten shıǵarmaslıq kerek.

A'jiniyaz atindag'ı NMPI Magistratura
bólimi «Pedagogika teoriyasi hám tariyxı»
qániygeligi II-basqish magistranti

Sh.Tájimuratovanıń
Magistrlik dissertaciya jumısına ilimiy
basshı docent T.Saparbaevtıń

Juwmaqlawshı pikiri

Sh.Tájimuratovanıń Magistrlik dissertaciya jumısı temasın «Shañaraqta bala tárbiyasına ata-analar qatnasınıń tásiiri» dep tańlaǵan. Magistrant Sh.Tájimuratovanıń magistrlik dissertaciya jumısı teması házirgi kúnde ógada aktual máselelerden esaplanadı.. Shañraqta bala tárbiyasına ata-analar qatnasına tasiri haqqında ken tusinikler berildi.

Jumıstıń I-babında shigis oyshillardin shanaraqtagi bala tárbiyasi haqqında ilimiy pikirleri missallar menen keltirilgen. Jumısta shañaraqta ata-ana úlisiniń balalar tárbiyasına tásiiri hár túrli ilimiy pikirler turmıslıq mısllar menen ogada ken pikirler berilgen.

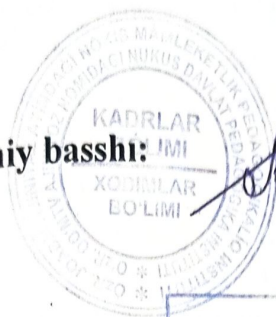
Jumıstıń II- babında shanaraq agzalari arasinda qarim-qatnas madeniyatinin ayrim mashqalalari soz etildi. Shanaraqta ata-analardin qatnas madeniyati saqlaw qadeleri oz sawleleniwin tapqan. Haqiqatında da bala tárbiyasına ata-analardin oz-ara qatnaslarinin tasiri ogada ulli. Bul soz etilgen ilimiy dalillerden jas shanaraqlardagi ata-analar bala tárbiyasında qollansa maqsetke muwapiq boladi.

Jumıstıń III-babında shañaraqlarda bala tárbiyasına ata-ana qatnasınıń tásirleri boyınsha aldınıǵı qatarlı ata-analar tájiriybeleri úyrenilgen, úyrenilgen materiallarga tallawlar jasalǵan.

Mashqala pedagog ilimpazlar tárepinen ógada az izertlengen taraw bol esaplanadı. Magistrant magistrlik dissertaciya jumısın orınlawdı kirisiw, úlken ús

bap, juwmaq hám paydalangan ádebiyatlar diziminen ibarat etip jobalastirgan hám sol tiykarda toliq orinlagan. Jumis magistrlik dissertatciya jumısına qoyilgan talaplarga toliq juwap beredi. Tájimuratova Shaxnozaniń magistrlik dissertatciya jumisin mámleketlik atesstatsiya komessiyası aldında qorgawga,jiberiwge ılayıq dep esaplayman.

Ilimiy basshi:

doc T.Saparbaev

NMPI

qol tańbasın tastıyqlayman

K.B. inspektor

Ájeniyaz atındaǵı NMPI Magistratura
bólimi «Pedagogika teroyasi hám tariyxı
qaniygeligi» II-basqış magistrantı
Sh.Tájimuratovanıń
Magistrlik disertatciya jumısına

Sın pikir

Tema házirgi kúnde oǵada aktual mashqalalardan bolıp esaplanadı. Shanaraqıq tarbiya degende ata-analardıń óz turmisın, turmis tarizleri tiykarında bala shaxsında dunya qaras tiyqarlari, siyasiy, adep-ikramlılıq, estetiqaalıq hám basqa sottial faktorlardı qalıplestiriw maqsetinde sistemalı, izbe-iz, ideyaliq hám ruwxıyılıq tbsir kursetiw processı ciniledi. Biraq, bunda jamiyetimiz rawajlanıwı munasabeti menen shanaraq, onın barshe turmisliq basqışlari keskin ozgerislerge ushirap atirganlıǵı hbm esten shigarmaslıq kerek.

Jumisti izertlew din ilimiy janalıǵı shanaraqlarda bala tarbiyasına ata-analar qatnasınun unamli ǵıgilerin ǵyreniw hám eń jaydiriw. Shanaraqta bala tarbiyasına ata-analar qatnası tasirin har tarepleme izertlew, shıǵıs oyshıllarınun shanaraq tarbiyasına baylanisli keltirgen kórsetpelerin, sonday aq elimiz basshisinun shanaraq tarbiyasına tuwralı ata-analar aldında qoyǵan wazıypalardı basshiliqqa ala otirip ata-analardı balalar aldında har qanday juwapkershiliklerin ǵyreniwden ibarat.

Magistrlik dissertaciyaalıq jumisimizdin maqseti shanaraqta bala tarbiyasına ata-analar qatnasınun tasirin har tarepleme ǵyreniw, izertlew.

Dissertaciyaalıq jumistin tiykarǵı wazıypası shanaraqta bala tarbiyasına ata-analar qatnası tasirinun pedagogikaalıq ahimiyetin, shanaraqta ata-analardı qatnas madeniyatin sonday aq shanaraq tarbiyasında ǵlgili ata-analar tajriybelerin izertlew. Jumistin ameliy ahimiyeti oǵada ullı. Ata-analar jumis sonında usinilǵan metodikaalıq usinislardı, kórsetpelerdi amelde qollansa albette shanaraqta ósirip atirǵan ul qızlarınun jana Ózbekistannın húrmetli prezidenti talaplarına say nawqıran jaslar bolıp jetisiwine guman joq

Bilimlendiriw haqqındagi nizam Kadrlar tayarlaw milliy bagdarlaması elimiz Prezidentinun parmanlari, parmayishlari, joqari ham orta arnawlı bilimlendiriw ministrliǵı qararlari t.b.

Jumis magistrlik dissertatciya jumisların orınlaw talaplarına tolıq juwap beredi. Magistrlik disertatciya jumisın mámleketlik atectatciya komissiya aldında qorǵawǵa jiberiwge boladı.

Sın piker beriwshi:
Ózbekstan mámleketlik kórkem óner
hám mádeniyat institutı Nókis filiali
Tariyx ilimleriniń kandidati, docent,
«Kórkemónertanıw» fakulteti dekani:

 G.I. Xodjametova

A`jiniyaz atındag`ı NMPI Magistratura bólimi
«Pedagogika teotiyası hám tariyx» qániygeligi
II-basqish magistrantı Sh.Ta`jimuratovanın
Magistrlik dissertaciya jumısına

Sın pikir

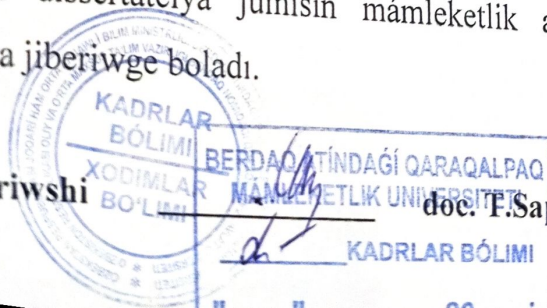
Dissertaciya jumısı temasin «Shańaraqta bala tárbiyasına ata-analar qatnasının` ta`siri» dep tańlağan. Magistrlik dissertaciya jumısı teması házirgi kúnde oǵada aktual temalardıń biri bolıp esaplanadı.

Dissertaciya jumısın orınlawdı kirisiw, úsh bap, juwmaq, paydalanǵan ádebiyatlar diziminen ibarat etip jobalastırǵan. Jumisti orınlawdı joba boyınsha izbe-iz sistemalı, ilimiy tiykarda alıp barǵan. Magistrlik dissertaciya jumısında mashqalanıń tiykarǵı máseleleri názerde tutilǵan. Magistrant tema boyınsha oǵada kóp ádebiyatlardı u`rengen, úyrengen ádebiyatlarındagı maǵliwmatlardı óz ilimiy jumısında sheber paydalanǵan. Dissertaciya umısınıń hár bir bóliminiń aqırında juwmaqlawshi pikirler berilgen, jumıstıń birinshi babında mashqalanıń aktuallıǵı, maqseti, jumıstıń aldında turǵan waziypalar, izertlew jumısınıń ilimiy jańalıqları, ilim izertlew metodları, jumıstıń metodologiyalıq tiykarların ju`dá anıq sáwlelendire alǵan. Jumıstaǵı ilimiy jańalıqlardı, metodikalıq kórsetpelerdi, usınıslardı bilimlendiriw mekemeleri xizmetkerleri óz xizmet waziypalarında basshiliqqa alsa maqsetke muwapiq boladı. Dissertaciya jumısınıń nátiyjelerin tálim-tárbiya mekemeleri xizmetkerleri ushin metodikalıq qollanba etip baspadan shıǵarsa álbette ku`ndelikli turmısta pedagog xizmetkerlerdiń paydalanıwı ushın oǵada bahalı qollanba boliwi sózsiz.

Jumis magstirlik dissertaciya jumısların orınlaw talaplarına toliq juwap beredi. Magstirlik dissertaciya jumısın mámleketlik atesstatsiya komessiyası aldında qorǵawǵa jiberiwge boladı.

Sın pikir beriwshi

doc. F. Saparov

ЎЗБЕКИСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
ЖОҚАРЫ ҲАМ ОРТА АРНАЎЛЫ БИЛИМЛЕНДИРИЎ МИНИСТРЛИГИ
ЭЖИННЯЗ АТЫНДАҒЫ НӨКИС МӘМЛЕКЕТЛИК
ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ИНСТИТУТЫ

2020 йили 20-октябрь кўни ўткерилген «**Шахс қалиплесиуйинде**
инновациялық-креатив қатнастың педагогикалық ҳам психологиялық
өзгешеликлери» атамасындағы Республикалық илимий-әмелий онлайн
конференцияға баянаты менен белсене қатнасқанлығы ушын

Тажимуратова Шахноза

СЕРТИФИКАТ

пенен сыйлықланады

Эжинияз атындағы Нөкис мәмлекетлик
педагогикалык институты Илимий ислер ҳам
инновациялар бойынша проректоры
 П.Калханов

Государственный музей
истории и культуры
Республики Каракалпакстан

Министерство культуры
Республики Узбекистан
Министерство культуры
Республики Каракалпакстан

СЕРТИФИКАТ

За участие в конференции, посвященный
106й годовщине Народного поэта
Узбекистана и Каракалпакстана
Тилеубергена Купбатулла уулы Жумамуратова
«Культурное наследие Каракалпакстана»

Тилеубергена Купбатулла уулы Жумамуратова

Директор: А.Юсупова *А.Юсупова*

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI MILLIY GVARDIYASI
QORAQALPOG'ISTON RESPUBLIKASI QO'RQLASH BOSHQARMASI

Ўзбекистон Республикаси Ички Ишлар Вазирлиги

*Qoraqalpog'iston Respublikasi Qo'riqlash boshqarmasida xizmat o'tayotgan
xodima ayollar o'rtasida "8-Mart xotin-qizlar kuni" bayrami munasabati bilan
o'tkazilgan **Tumaris izdoshlari**" ko'rik-tanlovini o'tkazishdagi amaliy yordami uchun*

TASHAKKURNOMA

bildiriladi

QORAQALPOG'ISTON RESPUBLIKASI
QO'RQLASH BOSHQARMASI BOSHIG'Y

M.I. Kabanov

podpisi

2021 yil 27-fevral

Muhosaba